

ББК 83
М 152

ОСТАП МАКАРУШКА.

КОРОТКИЙ ОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО
ПИСЬМЕНСТВА

ВІД ХІ ДО ХVІІІ СТОЛТЯ

ДЛЯ УЖИТКУ МОЛОДІЖИ

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА
УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ
В КАНАДІ.

2016

ОСТАП МАКАРУШКА

КОРОТКИЙ ОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

ВІД ХІ ДО ХVІІІ СТОЛІТЯ

ДЛЯ УЖИТКУ МОЛОДІЖИ

ЦІНА 30 Ц.

ВІННІПЕГСЬКА ПУБЛІЧНА БІБЛІОТЕКА

ВІННІПЕГ, МАН., 1917.

УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА

212-214 Dufferin Ave.

Winnipeg, Canada

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Славяни.

Європейські народи ділять ся на три великі родині: 1) Славяни, 2) Германи, 3) Ро-мани.

До Славян належать: Українці, Москалі, (Великороси), Білорусини (Білороси), По-ляки, Чехи, Словінці, Словаки, Хорвати, Сер-би, Болгари.

До Герман належать: Німці, Данці, Шве-ди, Норвежці, Голяндці, Англіїці.

До Роман належать: Італійці, Французи, Гішпанці, Португальці, Румуни.

Народи, що належать до одної родини, мають подібні мови. Так приміром мова укра-їнська, чеська, болгарська, польська, москов-ська до себе настільки подібні, що Українець може ті мови і без науки троха розуміти.

Крім згаданих народів, що належать до сих трох родин, є в Європі ще інші народи.

Деякі з них, як Греки, Литовці, Лотиші і ще дехто, належать ще до сих родин, хоч стоять від них трошки на боці. Так пр. литов-ська мова ще найблизша мовам славянським, хоч Українець що по литовськи не вчив ся, не може литовської бесіди розуміти. Та бога-то є в ній слів, подібних дуже до славянських.

Згадані три родині, разом з тими, що сто-

ять побіч них (як Греки, Литовці), творять одну велику родину Індо-Європейських народів. Виходить таке, що предки сих всіх народів жили колись в Індіях в Азії і мали одну спільну мову. Такою мовою мала бути мова Санскритська, якою колись люди в Індях говорили і якою ще нині є писані стародавні книжки. Всі ті, Індо-Європейські народи мають нині в своїх мовах багато подібних слів, як в мові санскритській.

Нині в Індіях люди говорять богатьома мовами, але вони також походять від тої старої санскритської мови і є в дечім до неї подібні. З того виходить, що там в Індіях живуть далекі свояки Індо-Європейців, отже між ними і Українців.

Крім згаданих, жиють в Європі приміром Мядяри, Фіни і ще деякі, яких мова належить до громади мов монгольських, тих, що в Азії.

Українці.

Українська земля в давних часах називалася Русь, однакж український народ в своїх старих піснях ні разу не згадує про Русь, а завсїгда згадує про Україну. Видно, що назва Русь не була така близька народови, як назва Україна.

Та не тільки нарід, але і давні вже письменники називали часто нашу землю Україною.

Пізнійше вийшло таке, що Москалі і Біло Руси зачали і свою землю називати „Русь”,

Отже нині назви Русь не можна уживати, бо чужі люди можуть не знати, котру Русь маємо на гадці — чи давню нашу Русь (Україну), чи пізнійшу Русь московську, чи Білорусь.

Так само не вигідно називати себе Русинами, бо і Білоруси так себе називають, а Москалі так само називають себе „русскими”. І чужі люди потім думають, що ті три народи, то оден нарід, уважають Русина-Українця за Росіянина-Москаля. І через те виходять суперечки, нелад і через ті неясні назви нарід український багато витерпів і поніс багато шкоди.

Висше вже сказано, що назви Русь нарід не уживав. Та уживали хіба пануючі, деякі письменники та духовні. Отже тому та назва щораз більше ставала неясна — старіла ся.

Коли таке діяло ся з назвою Русь, то назва Україна жила серед народу і її уживали деколи давні письменники, а ще більше пізнійші визначні Українці. Так приміром Богдан Хмельницький називав себе гетьманом України.

Шевченко не уживав ніколи назви Русь, але завсїгда: Україна, а таксамо Куліш і другі письменники. Нині назви: Україна, Українці уживають не тільки всі наші письменники й учені, але тою назвою називає нас світ. Назви Русь, Русин уживають хіба ще дуже невідомі люди.

Тимто ми нині не повинні уживати іншої назви, як — Україна, Українець, український.

І не тільки в нинішнім житю, але коли говори-мо про наших давних князів, про гетьманів, то не повинні казати инакше, як — українські князі, українські гетьмани. Давна Русь, се ніщо инше, як українська земля і український народ — отже Україна і Українці.

В наших деяких книжках до недавна уживали ся також назви Русь і Русини і оно нам самим не шкодило би, колиб не було чужих нам людей, що себе подібно називають. Нині однакож всі наші письменники і всі свідомі люди не називають себе инакше як Українцями, свою землю Україною і свою мову українською. Се наша стара і правдива назва.

Тому ми в сій книжці будемо постійно уживали назв: Україна, Українці, а назву „Русь” руський будемо уживати хиба там, де вона має якесь спеціальне значіне, як пр. „Руська Правда” і т.п.

КОРОТКИЙ ОГЛЯД УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

ВІД XI. ДО XVIII. СТОЛІТЯ ДЛЯ УЖИТКУ МОЛОДІЖИ
НАПИСАВ ОСТАП МАКАРУШКА.

УЧЕНІ РОЗМОВИ НИКОЛЬЦЯ З ТАТКОМ.

I.

Про найдавніше письмо Славян.

Никольцьо учить ся доперва третій рік, а як він вже читати уміє! А перечитане оповідає гладко і плавно.

Никольцьо дуже цікавий хлопчина: як чого не розуміє, то питає мами або татка. Але бо він і сам часами ні з сього ні з того таке поважне питане поставить декому зі старших, що аж здивуеш ся і спитаеш: Звідки в сій маленькій головці думка про таку поважну річ могла зродити ся?”

Вчера причіром прибігає він до свого татка з книжкою в руці і питає: „Татку! чи всі люди на землі вміють читати і писати, чи ні?”

Татко йому відповів: „Ні, синку! На землі є ще цілі народи, що не уміють ні читати, ні

писати. Навіть їх королі є неписьменні”.

„А у нас чи всі люди є письменні? питав цікавий хлопчик.

— Де там всі пояснив татко. То по наших селах мало хто письменний”.

— А я думав, татку, — щебетав Никольцьо, що хто уміє говорити, той повинен навчити ся і письма. Читати собі ріжнородні гарні оповідання, то так приємно.

— А як де нема письма цілком, а навіть букв не мають, то як мають учитись?

Никольцьо глядів на татка великими здивованими очима.

— То букви не всюди є? — дивувався хлопчик.

— Ні, не всюди, Никольцьо, анї не були вони все однакові, навіть у тих народів, що букви від давна мають. І ми Українці не мали ще перед тисячкою літ таких букв, яких уживаємо тепер.

— А як же наші предки читали і писали?

— Тепер напевно не знаємо. Але здає ся, що вони мусїли мати якісь значки, яких уживали місто теперішних наших букв. Бо видиш, про те пише нам оден монах болгарський, котрий жив ще в X. віку ((тому 900 літ). Він називав ся Храбр, а про письмо давне Славян, (до котрих і Українці належать), пише так: „Перше, як Славяни були поганями, не мали букв, але писали **чертами і різами**. Аж потім як стали христіянами, Бог умилосердив ся і післав їм Константина фільзофа, що винайшов

38 букв, одні взявши з азбуки грецької, інші зі славянської”.

— Я добре не розумів, татку, що то є такого черти і різи, і хто то був такий Константин філософ. Решта всьо розумію.

Татко Никольця засміяв ся, що син такий цікавий, погладив його по головці і сказав:

— Зараз і всьо инше зрозумієш, але послухай уважно одної цікавої історії. Ми, Українці, не мешкали споконвіку тут, де тепер жиємо, але десь в полудневій Азії. Як там стало тісно народам, зачали вандрувати на захід сонця, до Європи. Племя славянське було в дуже давних часах зближене мовою і звичаями до литовського і німецького. А про Німців пишуть, що вони мали колись те саме письмо, яке і Славяни, але про їх письмо пишуть докладнійше, ніж Храбр про письмо Славян. Письмо у Німців знали лише їх поганські віщуни (ереї, жреці) і нікому не хотіли зрадити. Як який Німець прийшов до віщунів просити, щоби йому поворожили, то віщуни йшли до святого дерева (дуба або бука), стинали з него тонкі галузки, краяли на кусники і кидали ті кусники на вигладжений пісок. Прути падали в неладі оден на другий, в різних видах, приміром + × † і др. а віщуни відчитували з них ворожбу*)

Такі знаки вирізували Німці і Славяни на

*) Букви називають ся по німецьки Buchstaben прутики з буків. Бук зве ся по німецьки: die Buche.

каменях нагробних і таких каменів найдено вже кілька. Таке письмо називають тепер учені **рунами** або письмом **рунічним**. У Славян, отже і у давних Українців певно так само як і у Німців віщували, різали прутики і кидали на пісок, тільки що у нас деревом святим не був ані бук, ані дуб, але липа. Тому то й тепер ще у нас липами обсаджують церкви. Також у нас певно, як і у інших Славян, різано такі знаки на камінях нагробних і от видиш, чому то монах Храбр пише, що Славяни, як були ще поганами, писали чертами і різали, то значить рунами.

А те письмо, якого тепер ми уживаємо, придумав для нас святий Кирил, апостол Славян, що називав ся Константином філософом. І монах болгарський Храбр так його називає. Та про св. Кирила чи Константина філософа я тобі небавам розкажу. Тепер спамятай собі лише, що той Константин був по матери Болгарин, що він перевів книги церковні з грецького язика на мову староболгарську і написав їх окремими буквами. Письмо се називають глаголицею. До неї мав взяти букв з різних азбук, навіть з жидівської, а кілька букв здає ся з давних німецьких і славянських рун. Кожда буква славянська має свою назву та деякі з тих назв є цілком такі, як назви букв німецького рунічного письма. І так буква **Ф** називає ся фертъ, після давної німецької назви в рунах і т. д. і т. д. Значить ся назву букви живцем взяв св. Кирило до своєї азбуки. Дав-

нійше то слово ферс мало здаєсь якесь значіне, тепер то значіне вже забуло ся. Але воно свідчить на кожний спосіб, що св. Кирило мусів знати німецькі і славянські руни.

II.

Жите і діяльність св. Кирила і Methodия.

Никольцьо вижидав дуже нетерпеливо того дня, коли татко розкаже йому про жите і діла святого Кирила, що придумав букви для Славян. І не минуло тижня від послідної розмови, як татко Никольця сказав раз по полудни своему синкови оттак:

— Довідав ся я нині в школі, що ти пильно учиш ся і добре поводиш ся. За те дістанеш нині від мене в дарунку більший образок святого Кирила і його брата, святого Methodия, та почувеш від мене, коли вони жили і що зробили для Славян.

Татко розложив на столі картину Европи, виняв з шуфляди образець святих апостолів Славян, Кирила і Methodия, дав його Никольцеві і показуючи потрібні місця на мапі, зачав так говорити:

— Оттут в Солуні, місті над Егейським морем, уродили ся тому тисяч літ з накладом значному вельможі патрицию Львови два сини. Заможний патриций віддав молоденьких синів на науку до міста Візантії (Константинополя), столиці тодішного грецького цїсарства, де оба брати вчили ся дуже побожно. Особли-

во оден з них, Константин, що його пізнійше названо Кирилом, відзначав ся мудростию і для того дано йому призвище „фільозоф”. Він знав добре науки церковні і мудрощі світські і умів говорити кількома мовами, іменно: по болгарськи, по грецьки, по латинськи та по хазарськи.

— Що то були Хазари? — спитав ся Никольцьо.

— Хазари, нарід в Азії, панували в землях над ріками Доном і Волгою і над Чорним морем. Одні з них були віри магометанської, а другі жидівської. Довідали ся, що в Візантії є ще инша віра, християнська, просили вони тамошного цїсаря, щоби їм прислав священників християнських: вони би тоді покинули і віру магометанську і жидівську та перейшли би на віру християнську. Цїсар візантійський вислав до Хазарів Константина фільозофа. Той навернув багато Хазарів на віру християнську, висвободив полонників християнських з неволі і мав пізнати письмо, якого перед тим ще не знав. Було то на Кримі. (Татко показав Никольцеві на мапі, де є Крим). Там Константин фільозоф мав знайти одного чоловіка, що знав мову „рушку” і видіти евангеліє і псалтир писані „рушкими” письменами. Константин фільозоф (Кирило) бесїдував з тим чоловіком і багато від него переняв. Учені люди кажуть, що той чоловік, з котрим Кирило розмавляв, був з народу ругійського („ружського”). Нарід ругійський (ружский) належав

до племені старо-німецького (германського). Хто знає, Никольцо, чи ті „ружкі”, або „рушкі” письмена, о яких я тобі що йно говорив, не були буквами старонімецькими, значить „рунами”? Хто знає, чи тоді не прийшло Кирилови на думку винайти для староболгарської мови, що була його рідною мовою, окремі букви? Саме тоді навернув його брат, Методий князя болгарського, Бориса, на віру Христову, а за князем навернув ся і його нарід: треба було отже всі книги церковні поперекладати на мову староболгарську і придумати осібні для славянського письма значки.

Тоді то Кирило завів 38 значків (букв) для староболгарського письма, ужив до того ріжних букв, а мабуть навіть і значків рунічних і переложив книги церковні з грецької мови на староболгарську.

Такі книги взяли або брати опісля з собою на Мораву, куди їх запросив князь Ростислав, і завели там відправу в староболгарським язичі, що не много ріжнив ся від язика моравського. (Моравани також є Славянами). А коли св. Володимир великий, князь київський, охрестив Русь-Україну в р. 988, то брав священників з Греції і з Болгарії. Священники з Болгарії приносили з собою на Україну свої церковні книги, писані мовою староболгарською і буквами такими, що їх винайшов Кирило. Всі букви разом називаємо „азбукою”, бо перша буква, а називає ся „аз”, а друга б „буки” а що першу славянську азбуку придумав св.

Кирило, то і другу славянську азбуку, основу на великих грецьких буквах, а уживану тепер в наших книгах церковних, все називали і називають „кирилицею”, хотяй її придумав вже не св. Кирило, але мабуть його ученик св. Климент.

Длятого, що книжок церковних староболгарських мало що не всі славянські народи, названо мову книг церковних мовою „старославянською” або також „старо-церковно-славянською”. Тою мовою не говорить тепер жаден нарід, лише відправляєть ся на ній в церкві, а навіть і деякі букви з „кирилиці” вимаває оден нарід так, а другий инакше. В мові живій, котрою ми тепер говоримо і пишемо, нема вже кількох звуків, які перше були і свої букви мали. Длятого, що деяких звуків вже нема, то і букв для них не треба. Ми, Українці, уживаємо тепер славянських букв, але деякі, непотрібні вже, усунено, щоби не вчити ся надармо того, що вже для живої мови не придатне.

— Добре, татку, сказав Никольцьо. А що стало ся з св. Кирилом і його братом Методием?

— Вони оба їздили з Морави до Риму, до папи. Папа прийняв їх дуже ласкаво, благословив їх науку і одобрих їх книги, писані славянським письмом. Св. Кирило не вернув вже до Морави, а помер в Римі в 42 році житя 14 лютого, 869 р. Св. Методий похоронив тіло брата в римській церкві св. Климента, а сам вер-

нув між Славян і трудив ся ревню між ними аж до своєї смерті, то є до року 885. Всі Славяни почитають їх память і називають їх своїми апосталами”.

На тім кінчив татко своє оповідане про св. Кирила і Методія і обіцяв йому купити окрему книжочку, де є широко описане жите і діяльність тих обох апостолів Славян.

III.

Початки письменства на Україні.

Никольцьо перечитав дуже пильно книжочку о св. Кирилї і Методію, оповів таткови, чого він з тої книжочки навчив ся, та просив красенько, щоби йому оповісти, що діяло ся на Україні по св. Володимирі Великім, котрий прийняв віру Христову, і охрестив український нарід. Никольцьо був дуже рад довідати ся, хто то на Україні учив читати церковні книги, що їх переложили св. Кирило і Методій і списали славянськими буквами.

— Хто научив Українців „кирилицю” читати? — питав ся цікаво Никольцьо татунця.

Татко відповів йому на се питане так:

— Доки Українці не були христіянами, доти не зніали церковних книг анї „кирилиці”. А як Володмир Великий охрестив Україну, прийшли до нас з Ррецїї і з Болгарїї церковні книги. Вони були на Україні першими учителями св. письма.

— То певно мусіли бути тоді якісь школи, так як тепер? — вивідував ся синок.

— Певно, що були. Кажуть, що Володимир заложив школи при церквах в Київі, а діти знатних Українців мусіли на приказ князя ходити до шкіл і учити ся церковного письма.

Та не лише в Київі, але і в інших більших містах засновано школи. І так заснував школу при церкві в Новгороді син Володимира Великого, князь Ярослав Мудрий, що призбирав собі багато книжок і зложив їх при церкві св. Софії в Новгороді. Був то на Україні перший книгозбір, або так звана бібліотека.

— Чи князь Ярослав Мудрий міг вже на Україні тільки книжок назбирати, щоби аж бібліотеку з них зробити? Я з татком був недавно в бібліотеці, та там тільки книжок є — аж страх дивитись! Деж Ярослав міг тільки набрати? Татко мені недавно казали, що за св. Кирила і Методия книжок ще не друкували, але руками писали, а кількож на те часу треба, щоби бодай одну тоненьку книжочку написати? В друкарні на машині скоро йде, я видів: аркуш за аркушом друкує ся в одній хвилині. Скажіть мені татку, бо я не розумію, де Ярослав міг назбирати писаних книжок аж тільки, щоби бібліотеку заложити?

— Не думай собі передовсім, сину, що його бібліотека була така велика, як та, де ти передвчера зі мною був. Ярослав міг в своїй бібліотеці мати от з яких 300 книжок, тільки, що і у нас є в двох шафах в моім покою. На

ті давні часи мати у себе 300 писаних книжок, — було дуже славно! Книжки ті платили ся дуже дорого, а Ярослав Мудрий купував їх від Греків і Болгар, бо на Україні за його часів ще мало що писали.

— А коли зачали і у нас часто книги писати?

— Доперва тоді зачало ся ревне переписуване книг церковних і світських, як в Київі зложено великий монастир для черців Василян, що і доси ще називаєсь там Лавра Печерська. Той монастир збудував св. Теодозий, що був учеником св. Антонія, укр. черця, котрий за молоду жив далеко за рідною землею, аж в Греції, в монастирі на Атонській горі. На тій то красній горі було і доси ще є багато монастирів, як птичих гнізд; був там і український монастир св. Пантелеймона. Чернець Антоній вернув звідтам на Україну, перебував в малій печері над Дніпром, на якій пустинник а ученик його зібрав вже був коло себе до сто черців з ріжних людий: панів, міщан, селян і вибудував монастир, що вславив ся потім черцями на цілу Україну.

Черці переписували там пильно книги церковні, складали проповіді і науки, або толкували їх з грецького на укрїнське, писали жите святих і історію свого власного монастиря та святих печерських вітців, одним словом, як би не той монастир, то на Україні була би панувала темнота така сама, як там панувала, нім Українці ще прийняли віру Христову. А вже

285580

найбільшу славу здобув собі монастир тим, що в ній один скромний чернець, котрого всі називають Нестором, мав зложити першу історію українських і славянських земель. Той твір називають „Літопись Нестора”. Як би ми не мали сеї „Літописи”, то не знали би цілком, що діялось у нас тому 1000 літ назад.

IV.

Про „Літопись Нестора”.

Никольцьо вернув нині дуже веселий зі школи.

— Татунцю, — закликав він, прибігши до таткового покоїку, — я дістав нині з українського дуже добру клясу. Пан професор похвалили мене перед цілою клясою і погладили по голові.

Никольців татко поцілував сина і спитав його приязно:

— Скажиж мені, за що ти дістав дуже добру клясу з українського, за що тебе похвалили і по головці гладили?

— Ми читали — став хутко говорити хлопчина, — з української читанки уступ: „Як Володимир охрестив Україну?” Коли ми вже уступ перечитали до кінця, спитав ся пан професор: „А хто з вас знає імя того чоловіка, котрий написав нам першу історію України? Звідтам ми довідали ся докладно і про хрещене України”.

Як пан професор то сказали, я дивив ся, чи

хто стане відповідати, чи ні. Я добре пам'ятав, що татко ще тамтого тижня обіцяли мені розповісти про Нестора, що написав нам історію-літопись від найдавніших часів, але я боявся пану професорови відповідати, бо я ще не міг бути певний, що опис хрещення України є у Нестора, чи ні. Я собі думав: „Може ще й хто инший писав таку саму історію, як Нестор”. Але як ніхто через довший час не став відповідати, то я таки відважився і кажу професорови непевним голосом: „Може ми знаємо про хрещене України з літописи Нестора”. Пан професор утішився дуже, що я дав таку відповідь, казав мені ще раз повторити голосно слова: про хрещене Українців довідуємося ми з літописи Нестора, а потім сказав: дуже красно, Никольцьо; ти дістав нині „дуже добре”, погладили мене по голові і обіцяли мені ще принести на другий раз образок св. Володимира, того великого київського князя, що охрестив Україну. Але професор казав мені, що образка не дасть, як я не буду знати дещо більше розказати про літописця Нестора і св. Володимира. Прошу татка розповісти мені нині о літописцю Несторі”.

Татко став пильному і уважному синкови оповідати про Нестора оттак:

— В монастирі, що звав ся Києво-печерська Лавра, жив тому 800 літ побожний чернець на імя Нестор. Молодцем сімнайцятьлітнім вступив він до монастиря і жив там до пізної старости. Він любив дуже читати книги

церковні і світські, особливо такі, де розповідалося про історію народів від потопа аж до його часів. Такі книжки були писані по грецьки, а Нестор читаючи тоті книжки, подумав собі: „І я спробую написати таку саму історію про Українців, як вони тут давнійше жили, а як тепер живуть”.

Нестор читав в монастирі ще просторі життя святих угодників печерських, а в тих життях було багато згадок про українських князів, про жите Києвлян і інших Українців. В Лаврі Печерській жили старенькі черці, котрі памятали давні часи, в місті Києві були також сивенькі старці, що любили розповідати про те, що діялось давно на Україні. І от Нестор з грецьких писателів, з записок монастирських, з описів життя святих, з деяких інших записок і з устних оповідань назбирав так багато матеріялів, що міг списати всю українську історію аж до року 1110. По нім писав ще через шість літ, то є до 1116 його літопись инший монах, Сильвестер, що був ігуменом Видубицького монастиря в Києві. Учені кажуть, що сей ігумен таки цілу так звану „Несторови літопись” мав написати на основі матеріялів призбираних кимсь иншим, може бути що й Нестором.

В літописи є рік за роком списані всі важнійші події на Україні, але часами є там деякі оповідання неправдиві. Бувало простенькі старі люди оповідали літописцеві таке, чого самі не виділи, але від інших чули; літописець ува-

жав то всьо за правду і от таким способом є в літописи декуди похибки. Однак „Несторова літопись” має для Українців дуже велике значіне, бо як би не вона, то ми би цілком не знали, що у нас діялось перед 1000 літами.

— Татунцю певно мають в шафі Несторову літопись. Я би так хотїв послухати, як то він писав по стародавньому?

— Добре Никольцю, я тобі зараз перечитаю тото саме місце, яке ви нині в школі читали. Будеш видіти, що староукраїнська мова, якою писав Нестор, не така, як теперішна наша мова. Тепер ти ще її не зрозумієш навіть добре, а як будеш старший, то научиш ся і по староукраїнськи.

Татко виняв з шафи грубу книжку, отворив і став Никольцеви голосно читати. Никольцьо дуже пильно слухав, але мало що зрозумів. Бо от послушайте діточки, як літописець по староукраїнськи писав:

В літо 6495*) Созва Володимир боляри своя і старци градскіі і рече їм: „Се приходиша ко мні Болгаре, ркуще: приими закон наш! по сем же приходиша Нїмци, і ті, хваляху закон свой: по сих же приходиша Жидове. Сем же послїже придоша Греци, хуляще вси закони, свой же хваляще”.

*) Тоді числено літа від сотвореня світа; ми числимо від Різдва Ісуса Христа. Рік 6495 від сотвореня світа відповідає рокови 987 від Різдва Ісуса Христа.

— Татунцю, я мало розумію: як то буде по нашому?

Татко зачав переводити: Року 6495 Володимир спросив своїх бояр і мійських старців тай так промовив до них: „Ось приходили до мене Болгари та казали: прийми наш закон (нашу віру): по них прийшли Жиди. Нако нець же прийшли Греки, що стали ганити всі інші віри, а свою віру хвалити”.

Никольцьо втішений сказав таткови:

— Татко тепер цілком говорили, як є в нашій читанці. Завтра буду міг пану професорови вже дуже багато оповісти о Несторі і його літописи.

Татко поцілував Никольця з радости, що має такого цікавого сина і дав йому образок св. Нестора.

А хто з вас, українські дівчата і хлопчики такий пильний і цікавий, як Никольцьо?

V.

„Правда Руска”, збірник українських прав з XI. віку.

Можете догадатись, любі діточки, який Никольцьо був щасливий в школі другого дня рано на годині української мови. До повторення лекції викликав пан професор його першого, а він відповідав на всі питання голосно і сміло; він умів розповісти про Нестора і про князя Володомира Великого все тото, що чув

попередного дня від свого татка. Пан професор похвалили його перед цілою клясою дав йому гарний образок св. Володимира і порадив йому читати собі поволеньки книжку з образками, що називає ся: „Ілюстрована Історія України”, написана Олександром Барвінським. „В тій книжці, казав Никольцеви пан професор, є описані діла наших українських князів, борби з Татарами, війни козаків — одним словом: там є описані і щасливі і смутні часи нашого українського народу. Читай собі, Никольцю, сю книжку, а побачиш, яка вона цікава і як багато ти з неї научиш ся”.

— У мого татка, прошу пана професора, є багато книжок; там певно буде також „Ілюстрована Історія України”, що її написав Олександр Барвінський. Татко мені позичать, а я радо буду читати.

— Як чого з тої історії не будеш розуміти, то спитай ся татка, мамці, або мене в школі.

— Добре, прошу пана професора, а як мені що дуже сподобає ся, то можна буде се оповісти в клясі? — спитав ся Никольцю.

— Дуже красно, синку, і будеш мати з того двоякий пожиток: вивчиш ся в той спосіб добре української історії, а від мене дістанеш ліпшу клясу.

Розуміє ся, що Никольцю урадований сейчас таки того самого дня випросив собі аж чотири картки! Як чого не розумів, то пи-

тав ся татка. Татко дуже займаючо пояснив синові труднійші річи.

Від того часу Никольцьо що дня бодай сторінку „Історії України” собі перечитає і любить тую книжочку над всі інші, які до си читав. А який мудрий зробив ся з него хлопчина!

От приміром побачить на улиці у Львові військо, піхоту, або кінноту, подивить ся, постоїть, щось собі поміркує, прийде домів тай каже до мамці: „Мамцю! я нині видів жовніврів на вулиці — не знати, чи у нас давно на Україні такі самі жовніри були, як тепер, чи інші?”

— Ні, Никольцьо, наші давні українські войовники*) не мали ані кабатів з світячими гузиками ані стрільб, а убирали ся в сталеві панцири, заслонювали ся щитами, мали довгі списи, мечі і далекострільні луки.

Никольцьо так полюбив давні українські часи, що рад би довідати ся лишень о давних жовнірах, але також хотів би він знати, які були давно убраня, доми, церкви, монастирі, образи, різьби, які гроші, якими роботами займали ся по містах і селах, чи люди жили в спокою, як боронили ся від нападів ворогів, які урядники були давно на Україні — всьо а всьо те хотів би він знати.

*) Войовники українські називали ся дружина княжа, мужі, кметі, або ратні.

Зі школи вертав Никольцьо все попри оден будинок, що називав ся суд. Він все бачив перед тим будинком, перед тим судом громаду людей, але ніколи не застановляв ся, чого люди що дня перед тим будинком збирають ся та чому той будинок називаєть ся судом.

Прибігає раз домів.

— Татку, чому тую велику червону каменіцю при нашій улиці називають судом? і чого там що дня так багато людей збирає ся?

— В тім будинку, Никольцьо, збирають ся ті люди, що часами межі собою погодити ся або не можуть, або не хотять, або не уміють, та такі, що зробили яку кривду людям. Вони там стають перед учених урядників, котрі по приписам (законам) розсуджують таких незгідливих, а таких, що провинили ся, засуджують на кару. Тому такий будинок, де судять урядники-судії, називає ся суд.

— А чи у нас на Україні були такі суди і судії?

— У нас тому 1000 літ судили ся люди самі межі собою. Як хто провинив ся в родині, то судив сам батько: він був головою і судією родини. Як хто провинив ся в громаді, — то сходила ся ціла громада на суд, а винний му сів такого суду слухати. Такі громадські суди були ще за наших князів, але потім князь Ярослав Мудрий, син днзя Володимира Великого, установив суди княжі і казав зладити приписи (закони) для тих судів.

— Чи то той сам Ярослав Мудрий, що зажив бібліотеку при церкві св. Софії в Новгороді?— спитав ся хутко Никольцьо татка.

— Той сам, мій синку; той Ярослав Мудрий любив науку, казав переписувати книги і хотів, щоби і наші українські закони (права), яких нарід уживав, були разом списані в одній книжці, і щоби всюди на Україні ніхто не смів судити инакше, як права в тій книжці наказували би. Від слівця „право” (закон) називає ся той збірник прав „Правда Руска”.

З поміж всіх князів славянських був Ярослав Мудрий першим князем, що казав списати рідною мовою українські народні права; однак в тім збірнику дещо змінили, а дещо додали князі наслідники Ярослава Мудрого. Всіх уступів*) є в Правді Рускій 135.

Князь Ярослав Мудрий, що казав списати права українські, умер в року 1054.

На тім скінчив татко своє оповіданє, а Никольцьо перечитав собі того дня з „Історії України” цілий уступ про князя Ярослава Мудрого і зрозумів тепер добре тото місце в Історії, де говорить ся про те, як то розумний князь Ярослав надав Українцям „Правду Руску”.

*) Кожний уступ в збірнику прав називає ся параграф.

VI.

Староукраїнські пісні народні і казки.

Ми бачили діточки, що Никольцьо говорив доси з татком о самих дуже поважних річах. Нема чого дивуватись. Староукраїнські писателі були або духовні люди: монахи і єпископи або князі, отже самі поважні голови. Твори їх були так само поважні, як і вони самі. Треба ще додати, що всі староукраїнські письменники дивили ся на Греків: що Греки писали, то і наші писали, а писали тому поважно, бо й Греки писали поважно.

Та ось нині, бачите, Никольцьо став з батьком говорити о чімсь веселійшим, бо о староукраїнських піснях народних і о казках. А як то стало ся, що він зачав о тім говорити, я зараз вам розкажу.

Никольцьо бачив, що в його шкільній читанці українській не всі уступи до читання виглядають однако: деякі з них списані таким ладом, як ми щоденно бесїдуємо; інші знова списані так складно, що можна їх співати. Учитель називав такі уступи стихами або віршами і научив хлопчиків в класї деякі з тих віршів співати.

Никольцьо, цікавий як звичайно, спитав ся татка, чи у давних Українців були такі стишки або вірші. Він дивувався, чому татко до-

си йому о тім не говорив. — „Були, Никольцьо, відповів татко цікавому синові, але тих стихів не писано. Народні співаки, що не уміли звичайно ні читати, ні писати, складали гарні пісні, співали їх самі при звуках бандури, а від них виучували ся інші люди. Так переходили ті пісні з уст до уст; Ніхто їх не списував, але неоден собі їх стямив і співав дуже радо. А пісні ті були дуже займаючі і легкі до запам'ятання. Займаючі були вони для того, бо в них описували ся війни наших староукраїнських князів, а легкі до спам'ятання для того, бо ті пісні зложені були не таким незрозумілим язиком, як літопись Нестора, але живою зрозумілою мовою, якою говорив тоді сам простий нарід.

Народні співаки не знали церковної мови, якою писали учені монахи, єпископи, князі, вони складали пісні народною мовою, якої їх патери з малку научили. Для того нарід розумів своїх співаків, слухав радо їх пісень, виучував ся їх і передавав з роду в рід. Тай було чого послухати! Одна пісня говорить тобі, як князь в золоту убраний виїхав на бистрім кони воювати з невірними, грабежними народами, що нападали на українську землю. Князь їде на переді, за ними їдуть його дружинники, всі в сталевих панцирах, на головах шеломи, в руках довгі списи, при боках мечі. Всьо то сияє, блищить ся до сонця. Переїхав князь зі своїми відважними лицарями на ворожу землю

і став воювати „в чистім поли”. Мов звір дикий, як лев, як тур, кинув ся князь перший на ворогів, рубає і коле, а за ним так само роблять його войовники. Довго триває така борба: цілий день проливає ся кров. Настала ніч; завзяті войовники перестають битись, але другого дня вже зі сходом сонця борба починає ся на ново. І от вже побідив князь ворогів: невірні порозбігались на всі сторони, лишивши „чисте поле” залите кровю, застелене трупами. Князь зі своїми лицарями веселить ся побідою і ділить ся з ними добичею: що найкращі річи бере собі, а решту ділять на рівні частини між своїх войовників.

В иншій пісні говорить ся знов о яким то незвичайнім чоловіку силачу, котрий свою вітчину увільнив від диких потворів, смоків, великих вужів, або розбійників, що жили по лісах та пакости спокійним людям робили. Таких людей силачів князі прикликували часто до себе і давали їм красні нагороди за їх прислуги для вітчизни.

Нераз виправляли ся князі зі своїми дружинами воювати за море. Пливають вони, пливають великими човнами по Чорнім морю — аж тут нараз буря зриває ся, небо затягнуло ся чорними хмарами, світа божого не видно, вихор віє, філі морські то підносять ся в гору, то спадають в долину, кидають човнами, мов трісочками; неоден човен тоді розбив ся, неоден чоловік потонув.

Такі то страшні події описували ся в народних староукраїнських піснях. Правда, що цікаві люди мусіли їх дуже радо слухати і переїмати.

Були також і інші пісні, де не говорило ся о війнах давних князів і їх дружинників. В деяких піснях славлено давних поганських богів і такі пісні співано на поганські свята, деякі співано на весілях, на похоронах; були пісні обжинкові, були і такі, в котрих сироти і бідні люди нарікають на свою тяжку долю. Як Українці прийняли віру Христову, то в давні поганські пісні повкладали багато споминів про Христа, Матір Божу і християнських святих.

Я сказав тобі вже, Никольцьо, що всі пісні староукраїнські зложені були живою, народною, зрозумілою мовою. Додам ще тобі, що народною мовою розповідали ся також в давних часах казки, котрі ще доси живуть в пам'яті простого народа. Казки о зміях з сімома головами, о заклятих королівних, о сімох водах, золотих яблуках, деревах з діамантовими листями, о журавлях і бузьках, що говорити уміють, о 12 розбійниках а тринадцятім найстаршим, о бабі Язі, о ворожці, що мешкає в темнім лісі серед непроходимих болот в хатчині на курячій ніжці, о чотирох псах і котах, о чудесних перстнях, що людям богацтво приносять, о хлопчику заклятім на дикім острові серед моря, скляних горах і т. п. — всі ті

казки нарід оповідав собі вже з давен давна, бо приніс їх з собою ще з Азії, де перше мешкав, нїм прийшов до Європи.

З розширенем християнства на Україні на родні казки збогатились видуманими оповіданнями біблійними старого і нового завіта та оповіданнями з життя святих. Але ті оповідання вже не були зложені народною мовою, тільки закрашені переважно церковщиною.

VII.

„Слово о полку Ігоревім”, поема з XII. столітя.

В попереднім уступі чув Никольцьо від татка про народні пісні, про народних співаків і про казки. Нині він довідає ся, що крім народних співаків, котрі часто не уміли ні читати ні писати, були співакі княжі, що перебували на дворах-теремах князівських і списували та співали пісні на честь і славу своїх панів князів. Зі своїми князями ходили вони на війни, приглядали ся їх неустрашимій хоробрости і славили піснями їх смілість та відвагу.

Такив одним співаком княжим в Давній Україні був **Боян**, що мав складати прекрасні пісні, особливо в честь князя Володимира Великого. Співаків таких як Боян, було певно і більше, але ми про них нічого не знаємо, бо ніхто їх імен не записав.

Никольцьо спитав татка, чи тільки у українських князів були співаки надворні, чи і

деинде також. На се татко йому відповів, що у болгарських „царів” були співаки надворні скорше знані ніж на Україні, та що й там згадує ся також про одного співака, що звав ся Боян.

— Оден з тих наших надворних співаків написав в XII. століттю прекрасний твір поетичний, що називає ся „Слово о полку Ігоревім”.

— Щож там описує ся? — спитав ся живо Никольцьо.

— В „Слові о полку Ігоревім описує ся нещасний похід военний одного українського князя Ігоря, проти погаців, що пустошили українську землю. Як маєш охоту послухати, то я тобі ширше оповім, що в „Слові” поет написав.

— Прошу, прошу мені оповісти — лебедів Никольцьо — я так радо люблю слухати оповідань о війнах і розбійниках.

— От бачиш, Никольцьо, було се так. Ті погани, що наїздили на українську землю і нищили її, називали ся Половці. Мешкали вони над рікою Доном. Український князь, Ігор Святославич, що панував в Новгороді Сіверським, виправив ся з братом своїм Всеволодом, зі своїм сестрінцем та сином в похід проти Половців на весну р. 1185. Поет оспівує сю виправу Ігоря ось такими словами:

Вступив князь Ігор в золоті стремена і виїхав в поле. Його сміла дружина поступає за ним. Аж тут бачить він і його військо злові-

щий знак: сонце затьмилось і тьмою покритася ціла його дружина. Засмутилось Ігорове військо, бо затьміне сонця віщувало нещасте, та не засмутився князь Ігор. „Лучше нехай нас порубають, ніж маємо впасти в полон” — так говорив він до своєї дружини, „Я хочу копіє своє приломити кінець землі половецької, хочу голову свою положити або шоломом напиться Донської води”.

В місті Путивлі получився Ігор з братом своїм Всеволодом. Та недобрі знаки природні являються їм по дорозі: сонце заступило їм дорогу тьмою, ніч застогнала грізно і пробудила птиці, звірі засвистіли, а Див, бог тьми, кликнув верху дерева. Першого дня (в п'яток) побідили „Русичі” погані полки половецькі, та вже другого дня природа посилає нові знаки зловіщі: з моря ідуть чорні хмари, а в них дрожать миготять сині лискавиці. Вітри віють від моря стрілами на полки Ігореві; земля стогонить, ріки мутно текуть, порохи поля покривають, військові хоругви-знамена гомонять. Зі всіх сторін виступають Половці, мов рої пчіл, але Всеволод бореся з ними хоробро.

Тоді то чорна земля під копитами кістьми була посіяна, а кровю полита. Билися день, билися другий, а третього дня коло полудня упали хоругви Ігореві. І тут на березу ріки Каяли розлучилися оба брата: Ігор з Всеволодом; кождий з них дістався до іншої неволі.

Плачуть жєнщини українські, знемогли ся від смутку стїни городів, туга огорнула Київ. В тїй тяжкій недолї взиває поет князїв, щоби поспїшили на підмогу обом українським соколам-князям, що попали в поганьску неволю. Та дарма: нїхто з українських князїв не спїшить пїмстити наругу, нїхто не несе пїдмоги полоненим князям.

Тимчасом Половцї нищать, руйнують українську землю. Вони облягли мїсто Путивль, де на мурах плаче-ридає княгиня Ярославна, жінка Ігорева, за полоненим мужем. Вона рада би зазулькою полетїти над ріку Дунай, обмочити свїй бобровий рукав і отерти м'яким волосом рани на кровавім Ігоровім тїлі. Вона просить вітра, щоб принїс її на філях Днїпрових судном її мужа. Дармо вона плаче-ридає; не може дїждатись свого князя з неволї.

Аж тут Ігореви удалось утечи з неволї. Цїла природа помагає йому втїкати. Мраки покрили землю, щоби вороги не бачили Ігорової утечи. В дорозї розмавляє князь з рікою Донцем, що стелить йому зелену траву на срібних своїх берегах тай огортає його теплими мраками пїд тїнию зеленого дерева. Дарма пустились доганяти Ігора два хани половецькї: Гза і Кончак. Сонце свїтить на небеси, а Ігор вже на українській землі. Дївчата спївають над рікою, їх голоси вють ся, летять через море до Київа. Ігор прибуває щасливо до Київа і

дякує Матери Божій за виратоване з неволі.

На тім кінчить ся „Слово о полку Ігоревім”.

— Як же звав ся той чоловік, що таку красну поему написав? спитав ся Никольцо.

— Шкода, що не знаємо. Ми лишень догадуватись можемо, що то мусів бути якийсь княжий співак, що належав до дружини княжої, брав участь в поході Ігоря і всьому придивив ся власними очима. То мусів бути якийсь учений чоловік, бо він добре знав історію нашого народу і давну українську віру поганську, скоро часто вплітав в свою пісню імена поганських богів.

— А чи „Слово” написане так само незрозумілою мовою, як Літопись Нестора?

— Е, ні, мій сину. „Слово” написане тодішною живою народною мовою, такою, що тепер ще ми її легко можемо зрозуміти. „Слово” є як би якась велика штучна народна пісня.

— Прошу мені сказати, татунцю, як тая поема, написана тому 600 літ, могла доховатись до наших часів?

— Щасте, що не запропастила ся. А була би певно загинула, як би при кінци 18 столітя в р. 1795 не відкрив її один учений, граф Мусин-Пушкін в Ярославськiм монастирі в Росії. Сей учений збирав дуже радо старинні книжки і рукописи. І ось раз попав ся йому в руки сшиток, де було 8 ріжних творів: од-

ним з них було „Слово о полку Ігоревім”. Він перечитав його, пізнав, що то прекрасний твір, випечатав і от ми можемо його читати. А хто не розуміє по староукраїнськи, той може читати його в перекладах, бо „Слово” поперекладано вже майже на всі мови. І ми маємо вже багато перекладів „Слова” на живу рідну мову. Нині дам тобі до перечитання переклад прозою, що його зладив професор Омелян Партицький, а як сей переклад перечитаєш, то дам тобі переклад стихами, зладжений Українцем, Михайлом Максимовичом. На польську мову перевів його дуже удачно оден український поет Богдан Лепкий (в р. 1905).

Никольцьо був нині дуже вдячний таткові за отсе оповіданє, бо оно було найбільше займаюче з тих всіх, які він доси від татка чував.

VIII.

Упадок духового життя на Україні.

Никольцьо, вислухавши пильно гарного таткового оповідання про похід князя Ігоря на Половців, сподівав ся, що від сего часу кожда дальша його розмова з татком буде чимраз то більше займаюча; він думав, що таких гарних творів, як „Слово о полку Ігоревім” написано в давних часах на Україні багато. Тому то він чекав дуже нетерпеливо суботи, бо в той день по полудни мав він з татком вий-

ти до парку на прохід і послухати там нового оповідання о давній літературі українській.

Прийшла субота — Никольцьо пішов з татком до стрийського парку. На проході у-сіли татко з сином на лавочці під деревом з молоденькими, зеленими листками, а татко спи-тав ся Никольця:

— Никольцьо, чи бачиш, як там на горбку в садочку красно дерева зацвили?

— Бачу, татку, одні цвितуть білим, а ин-ші рожевим цвітом. А який густий цвіт; дере-ва мов би обліпило!

— А як же гадаєш, буде в літі на тих де-ревах багато овочів?

— Я гадаю, що дуже багато!

— Певно, по цвіті можна би так сподіва-ти ся. Але як би ще студінь потисла або си-льна буря цвіт стрясла, тоді овочів не буде, хоч цвіту гарного є на весну так много. Так само синку любий, було і з нашим пись-менством. Гарні твори, мов ті пречудні цві-ти на весну, бачимо ми в найраншій порі на-шого духового житя. Та на жаль та пора не тревала довго. Надійшла з азійського сходу страшна буря і розвіяла всі надії на добру долю і розвій нашого народу. Тою страшною бурею були напади Татарів, народу азійського, що прийшовши на українські землі, палили міста і села, грабили маетки, убивали та забирали в неволю людей. Перший раз зявили ся вони на Україні р. 1223 і побідили українських кня-

зів над рікою Калкою. Другий раз (р. 1240) посунули ся в своїм поході дальше на захід до Угорщини і до Шлеска, знищили всі більші українські міста, передовсім Київ і його Лавру Печерську, де монахи все трудили ся дуже пильно над списуванем ріжних книг. І ті, дикі поганці попалили книги, а українських вчених, монахів, і письменників порозганяли по всім усядам. І так запропастилась наука на Україні, а народ збіднілий, затревожений ховав ся по пустарях та лісах, набирав диких обичаїв, забував на віру в Бога, та переймав ся ріжними забобонами. Простий нарід не мав тоді охоти ставити собі гарні будинки, бо не був певний, чи Татари не сплять їх небавом; не мав охоти дбати про майно, бо може татари заграблять його, а про освіту народа не було кому й думати. Тодішні священники нераз нарікали на недолю загальну, на темноту і здичілість народа, але вони самі не знали, як треба би народови поміч дати. Звичайно були самі так мало просвічені, що в проповідях своїх учили не науки Христової, але забобонів. Лише дуже мало було таких мужів учених, що могли би зрівнатись з давнійшими письменниками. В літописи Волинсько-галицькій (обіймає події галицько-волинських земель від р. 1201 до 1292) читаємо, що в Галичи жив в першій половині XIII. віку премудрий книжник, Тимофій. Він був священником, родом з Києва і жив на княжім дворі в Галичи. При

кінці того сумного віку жив оден князь Володимир Василькович, великий учений і філзоф, „якого не було на цілій землі (так пише літопись) і ні по нім не буде”. Є там згадка також про „словутного” півця, Митусу, що „за гордість” не хотів служити князю Данилови.

Бачиш, Никольцо, як мало учених письменників знаємо ми з того часу. Та й не диво. Одинокий осередок освіти, київська Лавра Печерська, стояла через цілих сто літ в руїнах і доперва митрополит Киприян при кінці XIV. віку казав відновити її стіни.

Тимчасом, як у нас упала просвіта і письменство, інші народи славянські стали плекати у себе науки.

У Чехів оснував король Кароль I. найвищу школу (університет) в Празі р. 1348 і небавом появили ся там літописи та поучаючі письма; в Кракові отворив університет король Ягайло 1400 р.; для Сербів каже списати їх цар Стефан Душан права (закони, а збірник тих прав зве ся „Законник” (у нас є „Правда Руска”); списувано там, як і у нас, житеписи святих, та житеписи сербських царів і архієпископів, звісні під назвою „Цароставник”, а народні співаки Сербів складають довгі пісні-думи на славу своїх героїв, Марка, Милоша та царя Лазаря, що поляг у борбі з Турками р. 1389 на Косовім полю; і у Болгар цвите наука на горі Атосі, де черці в своїх келіях списують книги.

Майже у всіх Славян благовістилось тоді на красший час, лише Українці, що стогнали під татарським ярмом, терпіли нужду і біду, живучи до того ще в страшній темноті духовій. Та сумна, гірка доля наша не направила ся і тоді, коли Україну нашу загорнули (в XIV. віку) під свою власть Литовці, нарід, що до сего часу жив майже незамітно над рікою Двиною західною та Німном і над берегами Балтийського моря.

Які памятки письменні з того сумного часу, мають Українці, скажу тобі другим разом, Никольцьо.

IX.

Памятники письменства з II. періоду.

— Я обіцяв тобі, Никольцьо, розповісти про памятки нашого письменства з періоду упадку. Памятників тих нема багато, ані не мають они великої вартости. По найбільшій часті переписувано тоді з грецького збірника наук для народу. По нападах татарських нарід, живучи по лісах та дебрах, на пів здичів, забув про правдивого Бога і про віру християнську, став дуже забобонним і справляв обряди поганські.

— А які то були обряди поганські, тату? Прошу мені сказати!

— З книжок тогочасних довідуємо ся, що люди вірили в поганських богів: Перуна, бога грому і блискавки, Хорса, бога сонця, Моко-

ша, бога мокроти і води. в Вили, русалки-сестриці. Клали перед ними жертви, ломили короваї, різали їм кури, молили ся огневи, уважали чосник богом, а як у кого був бенкет (пир) ,то клали його в відра і в чашу і пили так в честь своїх ідолів (божків). Вірили в стрічу, в духів-хованців домашних і в відьми, що облаки гонять. Перед домами своїми розкладали огонь перескакували через него по давньому звичаю. Помочи і поради шукали нераз у чарівників, що годували медведів і інших звірів на забаву простих людей.

Нарід простий приписує ще й доси якусь чудесну силу чосникови і кладе його під обрус на святий вечер побіч святочних колачів. Огонь розкладають і скачуть через него в ночі перед св. Іваном Хрестителем. В той сам час припадало за часів поганських свято бога огню, Купала і бога мокроти, Мокоша.

Був тоді поганій звичай викопувати з гробів тих, що утопились або повісились. Таких не вільно було гребати, бо від них мали походити пошесть, пожари та інші нещастя.

При такій темноті і забобонности нарід допускав ся неодного гріху, неодної провини, тому то нема що дивуватись, коли оден з тодішних письменників, Кирило, каже, що вже наближає ся кінець світа*). А Сепаріон, епис-

*) При кінци світа мають жити на землі люди дуже грішні.

коп володимирський (на Волини) в своїх проповідях твердить, що земля трясє ся по причині людських гріхів.

Всі майже письменники тодішні нарікають в збірниках наук, перероблених з грецького, безнастанно на темноту і гріхи людей. Збірники тоті звуть ся: Златая Ціп, Пчела і Златоустий. Шкода тільки, що ті всі науки списані були язиком для простого народу цілком незрозумілим, бо як би списані були язиком народним, то може ті науки нарід би був собі брав до серця і поправляв ся зі своїх провин.

Тимчасом найшли ся між простим народом такі люди, що шивили серед него науки поганські і забобони, кажучи, що то є науки християнські. І хотіли тоті науки не були списані мовою цілком народною, але все тали була вона більше зрозуміла, ніж мова в науках церковних; науки же самі подобали ся своїм змістом цікавим. В них були майже самі забобони, заказані церквою. Такі книжки називали ся: Чаровник, Сносудець, Путник, Звіздочетець, Зелейник, Колядник.

Які нісенітниці були в них пописані, можеж сам осудити, Никольцьо, з такої науки: „Як хто слабій, то помажи теплим тістом йоло лице, руки, ноги і дай тісто псови: як пес тото тісто буде їсти, то слабій поздоровіє, а як ні, то помре“. Такої „мудрости“ було в тих книжках дуже багато, та ще й нині знахарі та чарівниці дурять простий нарід такими ліками

та забобонами.

Однак і в тім сумнім періоді нашого письменства маємо одно красне історичне діло, Волинсько-галицьку літопись, о котрій я тобі розкажу обширнійше окремо.

Х.

Волинсько-галицька літопись.

— Одиноким памятником, що в сїм сумнім періоді упадку нашої літератури має високу вартість, є, як я тобі вже минувшого разу казав, Волинсько-галицька літопись. В ній списані є події земель волинсько-галицьких XIII. столітя. Як би не тая літопись, то ми би майже нічого не знали, що діялось на сій землі, де тепер мешкаємо.

— А з Несторової літописи?

— Так звана „Несторова літопись” оповідає переважно події землі київської і то лише до року 1116, відтак йде київська літопись до року 1200, а події наших земель від року 1201 до 1292 містять ся в Волинсько-галицькій літописи.

— Чи ми мали тут на наших землях таких своїх князів, як були в Києві, в Новгороді, Полоцку, Чернигові, в Смоленську, в Курску і по інших ще украинських містах?

— Так, Никольцьо. Оден з внуків київського великого князя, Ярослава Мудрого, що звав ся Ростислав Володимирович мав трох си-

нів; оден з них, Василько, був князем в Теревовли, місті положенім кілька миль на полудне від Тернополя. Внуки сего Ростислава Володимировича, Володимирко і Ростислав Володаровичі, княжили в Звенигороді і Перемишли. Сей Володимирко звенигородський переніс ся в половині XII. віку зі Звенигороду до Галича і від того часу Галич стає княжим престольним містов. Його син Ярослав, названий задля своєї мудрости Осьмомислом, здобув собі найбільшу славу між всіми українськими князями.

Той поет, що написав „Слово о полку Ігоревім“, прославляє Ярослава Осьмомисла такими словами: „Ти, галицький Осьмомисле Ярославе високо сидиш на своїм золотокованім престолі, ти підпер гори угорські своїми залізними полками, заступив королеви угорському дорогу, зачинив Дунаєви ворота, кидаючи тягарі через облаки, суди судячи по Дунаю. Грози твої по всіх землях текуть; відчиняєш київські ворота, стріляєш з батьківського золотого престола салтанів за далекими землями“. Від часу того могучого князя, Галич мав більше значіне, як сам Київ і тому не дивно, що по смерти його сина, котрий коротко панував, неоден князь мав охоту стати князем в Галичи.

І небавом удало ся сісти на княжім престолі в Галичи Романови, князеви Володимира Волинського, а по нім його потомки панують в

тім славнім місті.

І от літопись наша подає нам події, що відбувались на землях волинсько-галицьких від смерти князя Романа. Часи ті були дуже не спокійні, війни провадили ся що року, а найбільше о галицький престол. Вдова Романа ва лишила ся по смерти мужа з двома маленькими синами: Данилом і Васильком; оден з них мав 4, а другий 2 роки. Князі українські, король угорський і польський старали ся загорнути Галич під свою власть, а бояри (вельможі) галицькі ставали по стороні раз сего, раз того князя. Ледви по довгих борбах удало ся Данилови Романовичови стати князем в Галичи.

В тім самім часі нападають два рази Татари на українські землі. Оба напади тих лютих варварів є описані в літописи. Перший раз побили вони тяжко українських князів над рікою Калкою, забрали багато людей в полон (ясир) і наложили на князів данину (оплату, податок). Данило був разом з братом Васильком також в тій борбі і ледви виратував ся з життям.

Данила пригнобили Татари пізнійше так, що він мусів їздити аж до їх краю і там поклонити ся невірному ханови. Але він хотів при помочи могучих володарів освободити українські землі від тих азійських поганців і просив папу римського о поміч. Папа обіцяв поміч, прислав Данилови королівський вінець і Данило від того часу називав себе не князем,

але королем.

Слава Данила розійшла ся далеко поза границі українських земель. Його шанували за його хоробрість і мудрість. І він міг би був далеко більше добра зробити для своєї дорогої України, як би самі бояри галицькі помагали йому в його добрих намірах. Але бояри були ворохобні, виступали проти свого доброго і розумного князя, тож Данило бив ся як риба о лід, але зробити не міг багато.

Такі цікаві події з нашої бувальщини містять ся в тім ціннім історичнім памятнику. Шкода тільки, що той учений письменник, який його написав, майже не згадує про жите тодішних селян та міщан, про купців, про торги, про занятя господарські, про хати, та убрання, бо як би він ще був про тое написав, то ми би тепер могли знати докладно, як тоді жило ся нашим предкам на Україні.

— А як звав ся той учений чоловік, що написав Волинсько-галицьку літопись?

— Ми не знаємо ані імени автора літописи, ані місця, де вона написана. Одні кажуть, що в Галичи, другі, що в Володимирі волинським. А ще є треті, котрі доказують, що перша частина написана в Володимирі волинським, друга в Галичи. Однак мова літописи вказує, що вона мабуть написана ціла в Галичи.

Потім татко виняв з шафи грубу велику книжку, Волинсько-галицьку літопись, перечитав **Никольцеви** кілька місць з неї, пояснив йому по нашому, а **Никольцьо** був дуже рад з то-

го, що пізнав того жерело, з котрого ми черпаємо відомости про події історичні нашої дорогої вітчизни.

XI.

Огляд III. періоду нашої літератури.

Татко спостеріг, що Никольцьо утомив ся минувшого разу, слухаючи занадто поважної річи о літописи Волинсько-галицькій. Малога Никольця займали би радше якісь цікаві оповідання, повісти, казки та байки, а тут в староукраїнській літературі того всього нема! То-ж татко став придумувати над тим, як би то малога Никольця зайняти ще через кілька розмов поважними річами з давного письменства, а потім перейти вже до нових часів, де цікавих повістий, оповідань, казок, байок є дуже багато.

Сеї суботи, як смеркало, мав Никольцьо з татком першу розмову о нашім письменстві III. періоду. Розмова та була дуже займаюча, тож варта, дітоньки, щоби ви її послушали.

Татко пригадав наперед Никольцеві, що по нападї Татар на Україну письменство наше на довго упало, так що з того сумного часу маємо всього оден цінний памятник письменний: Волинсько-галицьку літопись. Час упадку тягнув ся поза половину XVI. столїтя. Від другої половини XVI. столїтя до кінця XVIII. треває III. період нашого письменства, красший від попередного.

— Чому він красший від попереднього? — спитав Никольцьо.

— Бо в тім періоді маємо дуже много творів і то ріжнородних. Та ще одно. Книжки доходять тепер не лише до рук осіб духовних і письменних панів, але також до рук міщан і селян, освіта зачинає ся ширити і межі нижшими верствами народу. А як то стало ся, почувеш зараз.

Причини розбудження нашого письменства в другій половині XVI. столітя були і виїшні і внутрішні, то значить закраєві і краєві.

Як Царгород забрали р. 1453 Турки, що є віри магометанської, то християни учені зі страху перед невірними перенесли ся на захід Європи і осіли головно в Італії. Тут зачали вони займатися тими самими науками, якими займали ся в Царгороді, закладали школи, видавали книжки, котрі зачали дуже ширити ся, бо саме тоді винайдено штуку друкарську. Печатати книжки було незрівнано лекше, ніж переписувати: і того часу тільки не тратило ся і книжка печатана була сто раз танша, ніж писана.

Грецькі учені з Царгороду займали ся в Італії передовсім ділами давних, передхристиянських писателів грецьких і латинських та давними грецькими штуками: будовою, різьбарством і малярством. Вони стали печатати давні діла грецькі і латинські, учили з них по школах, а слава про тих учителів розійшла ся скоро по Німеччині, Франції, Англії по

Польщі і на Україні. З тих всіх країв їдуть заможнійші і талановиті молоді люди до Італії, щоби послухати тих розумних учителів, що їх зачали називати гуманістами, а їх науки гуманістичними.

Першим таким Українцем, що пішов до Італії учити ся, був Франц Скорина, що на університеті в місті Падуї дістав степеня доктора медицини і надрукував першу українську книжку, Біблію, в Празі 1517 р.

Крім тих двох причин розбудження письменства в цілій Європі, отже і в нас, іменно гуманізму і винайденя штуки друкарської, була ще трета дуже важна причина, котра особливо в Німеччині, а відтак в Польщі і на Україні дає ся замітити. Тою причиною є так звана реформація релігійна. Німець, Мартин Лютер монах, покинув був монастир і зачав голосити, що не всі правила віри треба так розуміти, як їх поясняє наша католицька церква. Лютер списував свої науки не по латині, як то робили католицькі учені, але по німецьки. Він впровадив отже перший до письменства мову німецьку і виробив її. За його науками пішло дуже багато Поляків, а навіть деякі Українці. За приміром Лютра зачали прихильники реформації між Поляками і Українцями, уживати в своїх письмах не языка латинського і староцерковного, але языка свого, щоби простий нарід, міщани і селяни могли письма їх читати і розуміти. Отже реформація церковна була причиною, що письма, писані мовою зро-

зумілою, зачали ширити ся навіть між простими людьми. На Україні уживано в письмах тих язика білоруського, що був язиком урядовим на Литві. Язык той однак не був ще чисто народний: до него примішувано чимало слів церковних і польських.

Польська мова зачала тоді чимраз більше ширити ся на Україні, бо в року 1569 звязано тісніше велике князівство литовсько-українське з Польщею. Стало ся то в Любліні, а ту подію називають: унією люблинською. Ся подія є першою краєвою, внутрішною причиною розбудження письменства на Україні. Через Польщу приходить тепер легко на Литву і Україну освіта західно-європейська: закладають ся школи, друкарні, рух письменний стає чимраз більше оживлений. Особливо можливі пани старають ся часто о тоє, щоби на Литві і Україні науки процвітали так, як в Польщі і західній Європі. І так князь Константин Василь Острожський закладає в своїм місточку Острові десь коло р. 1577 висшу школу, а при ній друкарню. Була то перша висша школа на Україні і перша важніша друкарня. Правда, що першою друкарнею була друкарня в Кракові (1491), але та не має такої ваги для Українців, як друкарня Острожська. Відтак стали закладати ся ще інші школи висші та друкарні у Львові, Вильні і Києві, та про се вже я тобі розкажу пізнійше.

— Другим осередком освіти на Україні, заложеними при кінци XVI. віку, була висша

школа у Львові. Заснувало її брацтво при церкві Волоскій у Львові”.

— Що то значить брацтво?

— Брацтво церковне є то товариство, зложене з людей світських і духовних, котре має ціль дбати про плекане всіх чеснот християнських: сповняти приписи релігійні, украшувати церкву, удержувати шпиталі і приюти для бідних, бурси для бідної молодези шкільної. Наші брацтва церковні в XVI. і XVII. віку мали ширші обовязки, ніж теперішні брацтва церковні: вони, видячи упадок нашого народу задля того, що нарід не мав добрих тоді провідників духовних, хотіли відродити нарід під зглядом релігійним і моральним. Тому то старали ся вони виховувати добре молодих людей, щоби в них знайшов колись нарід і церква добрих оборонців і заступників, тож удержували школи. Вони старались о те, щоби нарід мав право вибирати собі провідників духовних: душпастирів і єпископів, сподіючись, що при таким виборнім ладі стануть провідниками народа лише гідні люди.

Найдавнійшим брацтвом було брацтво при Волоскій церкві. Про него згадує ся вже в початках XV. віку. При кінци XVI. столітя мало воно не-лише свою церкву і шпиталь, але вже й школу і друкарню. Воно злучило ся зі всіми брацтвами церковними на Україні в оден союз, щоби спільно обороняти віру і церкву проти напастий ворогів. Від р. 1593, зве

ся тоє братство Ставропигійським, то значить таким, котре діставало право, утвердити в своїй церкві патріярший хрест над царськими вратами в іконостасі і залежало просто від патріярха царгородського, а не від краєвих єпископів або митрополитів.

Школа, заснована брацтвом у Львові, здохула собі скоро славу. До неї приїздили учити ся з всіх сторін просторої України, і брацтво спроваджувало добрих учителів для неї. Одним з них був Грек Арсеній, котрий разом з учениками уложив першу граматику грецького і староцерковного язика. Невелика ся грамика (печатана 1591 р.) дістала ся скоро до Вильна і там на її основі уложено другу граматику, котра вийшла 1596. Вильно було третим осередком освіти.

Ти дивуеш ся може, чому в школах тодішних старали ся передовсім о граматику грецького і староцерковного язика. Не дивуй ся! Школи хотіли виховати добрих оборонців віри, а до того треба було уміти язик грецький щоби читати писаня грецьких святих вітців церковних.

Четвертим і то найважнішим осередком освіти на Україні була від р. 1633 колегія київська. Була се висша школа, заснована митрополитом київським, Петром Могилою. Він старав ся спершу заснувати академію (університет) на взір академії краківської, але на се не дав дозволу король.

В колегії було 8 кляс, а учено там спершу

по латині і староцерковному, а від третьої класи і по грецьки. Ученики мусіли між собою розмавляти тільки по латинськи.

Як хто инакше промовив, то його зараз записували в лист, котрий вкладано в торбинку. Школяр, що дістав такий лист, старався приловити иншого, що не розмавляв по латині. Але як у кого остав лист через ніч, того карали на слідуєчий день.

Хоть в тій школі заведено мову латинську, однак ціль колегії була виховувати таких молодих людей, котрі боронили би завзято своєї віри і народности. Могила хотів виховувати в своїй колегії так, щоби з неї виходили такі Українці, котрі моглиб зрівнати ся з своєю мудростию з Поляками. Найвисшими науками в колегії була філософія і теологія (богословіє).

Само собою розумієсь, що з тої науки вищої могли користати найбільше сини багатих і значних родичів. Однак були між ними і убогі школярі. Ті жили в бурсі при колегії, що її Могила удержував своїм власним коштом. Богатші школярі жили собі по станціях в місті, але всі вони були під доглядом шкільного начальника. За всякі провини остро карали. Кари відбували ся звичайно в суботу вечером, а називано їх „чашею шкільною“.

Колегія Могили ведена була, як на ті давні часи, дуже добре, але Українцям не подобало ся, що він визначив в ній перше місце мові латинській. Ще до того розійшла су була чут-

ка, що учителі, заняті в колегії, є еретиками, отже противниками правдивої віри. Тому то нарід розлючений кинув ся р. 1635 під проводом козаків на колегію, щоби спалити її і повбивати наставників. Однак напасть тая переминула, а колегія процвітала дальше і виховала дуже багато талановитих мужів.

Люди, що там виховались, ставали справді оборонцями віри і свого народу. Київська колегія стала навіть небавом висилати Українців, що в ній учились, на північ до Москви, де таких шкіл, які у нас засновано, ще цілком не було. Тіж учені мужі, що остали на Україні, трудики ся дуже ревно для добра своєї вітчизни. Вони бажали цілковитої свободи для України, хотіли, щоби вона разом з Польщею і Москвою звязала ся і спільними силами вигнати Турків з Європи, щоби увільнити Славян з під їх зависимости і відобрали від невірних місто Єрусалим, де Христос терпів і умер за рід людський. Вони хотіли, щоби всюди по українських більших містах позасновувано колегії і друкарні, по селах школи, а по містах і селах шпиталі. Нарід простий був тоді підданий панам і старшині козацькій, не був вільний, так як тепер, однак за старанем свого духовенства дізнавав від своїх властителів дуже часто християнської любови і пільги в тяжких роботах і данинах.

От видиш Никольцьо, кільки то добра зробила Могиллянська колегія в Києві: вона піднесла освіту, скріпила віру і обичайність, розбу-

дила любов до вітчизни і до бідних, нещасних підданих селян.

Не треба казати, що в тім осередку освіти написано тоді дуже багато ріжних книг. Але не лишень в Київі, но і по інших містах списувано тоді много творів. Найбільше писали духовні особи і то, розумієсь, книжки богословські. Писано діла в обороні віри, де виступало ся нераз дуже остро і завзято проти іновірців. Маємо з того часу також багато проповідий, котрі списані є в осібних збірниках. Однак дивно, що деякі вітці писали часто дуже неясно, замотували свої думки, так що нераз крім них ніхто їх творів не розумів.

Ліпше від письменства церковно-богословського розвивало ся письменство історичне. Тоді написано дуже много літописий, пам'ятників, дневників історичних, хронік, котрі часто не друковано, але відписувано і передано з рук до рук. В тих пам'ятниках історичних є списані дуже займаючі тодішні події. Треба знати, що в тих часах не було спокою. Війни вели ся часто між Польщею а Москвою, то між Польщею а Козаками. Козаки розжились тоді на добре і вславились вже своїми смілими набігами на Турків і Татарів; щоби пімститись за їх напади і грабежі на Україні. З Польщею боролись вони знова за те, що простий нарід жив в великій біді і горю по причині нелюдяних панів.

В тім періоді бачимо одну цікаву появу

в нашім письменстві. З західної Європи прийшов до нас через Польщу звичай, представляти по церквах сцени з життя Ісуса Христа, з життя святих і осіб біблійних старого завіту. Такі сцени разом зібрані в одну цілість, називано на Україні трагедіями, комедіями, трагедо-комедіями або і шкільними драмами. Кождий з учителів поетики Могилівської колегії був обов'язаний трагедії писати. Вони були дуже поважні, списані язиком старо-церковним і зрозумілі хиба лише для образованих осіб. Але і їм часами видавала ся неодна поважна трагедія скучною, тож для розвеселення вставляно між поодинокі частини (акти) трагедії сміхотворні дії. Ті називано інтермедіями або інтерлюдіями. Вони були значно більше займаючі, ніж поважні драми, а то для того, бо там представляли ся сцени з життя тодішних людей при чім висмівано їх хиби. Дуже улюбленою між народом була так звана „драма вертепна”. Ще й доси ходять з вертепом по селах на Різдво Христове. Там представляють ся картини не лише з Різдва Спасителя або інші з святого письма, але і з життя людей звичайних, простеньких: селян і пастухів, що поспішили з поклёном новонародженій Божій Дитині. Пастухи в вертепі нагадували зовсім пастухів живучих, тож люди прості з приємністю прислухувались їх дотепам і жартам.

Видиш, Никольцьо, як гарно зачало розвиватись наше письменство в початках третього періоду. Такий красний початок ворожив ще

красшу будучність, але в половині сімнайцятого віку письменство упадає, бо безнастанні війни не дають йому розвиватись. Одна пословиця каже: де війна, там наука спить. Наука любить спокій. Війни, ведені часто козаками проти Турків, Татарів і Поляків, дали нагоду співакам-поетам народним складати довгі довжезні пісні, де описували ся події кроваві або нещасне горюване бідних невільників козацьких в тюрмах турецьких і татарських. Пісні ті народні звать ся думами, а ті сумні думи, де описане горе невільників, звать ся плачі або псалми невольницькі. В них видимо мову не староцерковну, але чисто народну, і от як би не думи, то ми би навіть не знали, як жива народна мова тоді виглядала.

XII.

Перші друкарні українських книжок.

Ти вже чув від мене, що письменство в XVI. і XVII. віку тому так красно розцвилось, що в половині XV. віку винайдено штуку друкарську; книжки можна було вже печатати, а не треба вже було переписувати з таким тяжким трудом руками. Спитаєш може, де надруковано перші наші книжки, і як звали ся перші друкарі. Послухай отже, бо се річ дуже займаюча.

В Кракові жив при кінці XV. віку оден проворний гафтяр, Німець з роду, по імені Швайпольт Фіоль. Він перший заложив друкарню в Кракові і видав р. 1491 кирильським

письмом дві церковні книги: Октоїх і Часослов. За те зачали переслідувати його в Кракові: кажучи, що Фіоль схизматик. В кінци мусїв вийти з Кракова і перенїс ся в гори угорські, де і помер 1525 р. Ті книжки, що він напечатав, забрало правительство, тому то тепер дуже рідко де можна побачити друки Фіоля.

Другим чоловіком, що випечатав в р. 1517 в Празї українську книжку, був Франц Скорина. Є се біблія старого завіта, призначена для людей простих. Скорина випечатав ще в Празї „Апостола”, а в Вильні другий раз „Апостола” і „Малую подорожню книжицу”. Є се збірник ріжнородних молитов.

Тепер же, розкажу тобі, мій сину, про одного мученика за штуку друкарську, Івана Федорова з Москви. Він жив в час панованя царя московського Івана Грізного. Той цар, довідавши ся, що в Німеччині уміють вже печатати книжки, хотїв в Москві заложити друкарню для книг церковних. Тому, що книги церковні переписувано аж до того часу руками, закрало ся до них дуже багато блудів, неоден з тих, що переписували, не розумів того, що пише і наробив блудів. Цар сподївав ся цілком справедливо, що в печатаних книгах церковних похибок вже не буде. З понуки німецького цісаря прибув тоді до Москви один Німець, що розумів ся на штуці друкарській. Цар казав збудувати дїм для друкарнї і поручив печатати книги церковні Москалям Іванови Федорову і Петрови Мстиславцеви, ко-

трі від того Німця сю штуку мали переняти. Десять літ приготовляли ся оба мужі до трудного діла. Аж по десяти літах видали дві церковні книги. Та не сподівали ся вони тої біди, яка їх за добре діло постигла. Знайшли ся такі люди з поміж осіб духовних, що назвали Федорова і Мстиславця еретиками: їм закидували, що вони з намови чорта фалшують книги церковні; що їх ремесло — се дьявольська штучка, винайдена на погибель християн. Темний нарід, підбурений такими намовами, кинув ся товпою на друкарню спалив і знищив її до тла.

Оба друкарі утікли на щасте з Москви перед розяреною товпою темного народа і знайшли пристановище в Заблудові коло столиці литовської, Вильни, у гетьмана литовського Ходкевича. Тут заснував Федорів друкарню і випечатав небавом дві книзі: проповіді і псалтир. Його товариш, Мстиславець, переніс ся до Вильни і там заложив також осібну друкарню.

Федорів недовго перебував в Заблудові, тому що його пан добродій занедужав і приказав залишити печатане книг. Звідси переніс ся він до Львова і заложив на Підзамчу, близько теперішньої церкви василянської першу українську друкарню у Львові. Тут випечатав він одним-одну книжку церковну, а що не міг знайти підмоги у духовних осіб, тож попав в велику нужду, занедужав, заставив свою друкарню Жидови, а як з тяжкою бідою поду-

жав, то вибрав ся зі Львова, бо не мав вже ту що робити: друкарні викупити не міг, бо гроший у него не було, тож книг печатати не мав де. Пристановище найшов Федорів в Острозі, місті князя Василя Острожського, дуже світлого чоловіка, що старав ся ревню о ширене просвіти між Українцями. Князь заснував в Острозі висшу школу, а при ній друкарню, де Федорів випечатав Псалтир, Новий Завіт і велику, славу Біблію Острожську (1581 р.)

По випечатаню тої книги вернув Федорів до Львова і прожив ще два роки в великій нужді у свого сина Івана. Тіло того нещасного мученика, що в своїм житю не міг нераз кутика найти, похоронено при василіянськїм монастирі у Львові. Гріб його привалено каменем, а на краях каменя виковано невиразно напись. Камінь той був в притворі церковнім аж до року 1881; колиж в тім році кладено в церкві новий поміст, то камінь сей усунено. І тепер ніхто не міг би показати, де спочивало тіло нещасного Федорова, а все таки память про него не загине між Українцями: він був перший, що у Львові заложив друкарню.

По його смери викупило заставлену у Жида друкарню Ставропигійське брацтво і оно печатає в ній книги своїм коштом від р. 1586.

В початках XVI. столітя приняло брацтво на управителя друкарні литовського Українця, Михайла Слоску, чоловіка дуже хитрого, котрий потрафив доробити ся скоро май-

на і отворити власну друкарню, де печатав книжки латинські, польські і церковно-славянські.

— Чи потрафив би ти, Никольцо, повторити імена тих мужів, що друкували церковно-славянські книги?

— Всі знаю, — відповів Никольцо. — Перший був Швайпольт Фіоль, другий Франц Скорина, третій Іван Федорів з Петром Мстилавцем, а четвертий Михайло Сльозка в Ставропігії.

— А про які друкарні я згадував?

— Татко згадували про друкарні в Кракові, Празі, Москві, Заблудові коло Вільна, в Вільні, у Львові, в Острові.

— Щож друковано в тодішних друкарнях?

— Самі книги церковні.

— Любили наші духовні перших друкарів?

— Ні, їх називано еретиками, чортівими слугами, а їх штуку діявольською штукою.

— Так, мій сину. Кожда нова річ, хоч би і найліпша, знаходить все ворогів. Виступали проти неї особливо ті монахи, що з переписування церковних книг мали гарний заробок. Але все, що добре, є ворогом злого. Так і тут стало ся. Штука друкарська побідила, а тепер нікому і не снить ся переписувати книжки замість печатати їх. Мушу тобі ще вкінці додати, що давнійші машини друкарські і черенки не були такі добрі, як тепер. Друковане книжок ішло поволи і незручно, тож і

книги були ще тоді значно дорозші від теперішніх.

— А папір був такий, як тепер? — спитався Никольцьо.

— Папір був значно грубший і не такий білий, як тепер. За те був він не раз значно тревалійший від нинішнього, а деякі книги, печатані тому 200 літ, переховались до нині в так добрім стані, як би були печатані вчора: і папір виглядає свіжий і букви виразні, хоч не такі гарні як нинішні.

ХІІІ.

Петро Могила.

Як на Україні засновано друкарні, то й наші письменники стали більше книжок видавати. І письменники множили ся також, бо вже на Україні було кілька таких шкіл, що з них могли виходити образовані люди. Я хочу тобі, Никольцьо, розповісти нині про одного дуже заслуженого мужа, Петра Могилу, київського митрополита, що опікував ся наукою у нас. З роду він не був Українцем, лише Молдаванином. Його батько Симеон був „господаром“ (пануючим) в Волощині і Молдавії*), а як Турки прогнали родину Могили з батьківщини, то вони перенесли ся в польське королівство.

Петро Могила провів свій молодечий вік

*) Краї ті лежать на полудневий схід від Галичини, нині творять королівство румунське.

на нашій землі, учився відай у Львові в Ставропигійській школі, був і в заграничних школах, вступив опісля до війська, а як мав 25 літ, то випало йому бороти ся з Турками. Здає ся, що не дуже подобало ся йому військове жите, бо небавом покидає він військо, а вступає в монастир київський в Лаврі Печерській. Мусів то бути дуже спосібний чоловік, коли по трох роках вибрано його вже настоятелем монахів (архимандритом). Тоді то завів Могила в Лаврі гімназію, а щоби для неї придбати добрих учителів, то вислав деяких талантовитих молодців за границу на науку. Ту школу злучено небавом з давнішою основою школою братською „на Подолі”^{*}). Як же Могила став в році 1633 митрополитом, то хотів він сю школу перетворити в найвисшу школу, так звану „академію”. Однак не міг від короля випросити таку назву для своєї школи; тому то він назвав її лише „колегією”, але старав ся, щоби в колегії учено всіх тих наук, що в академії. Наука відбувала ся по латині, бо в тім часі кождий чоловік, котрий умів по латині, уважав ся чоловіком дуже образованим.

Могила заснував своїм коштом при колегії монастир, друкарню і ще другу школу в Винниці. В монастирі при школі мешкали лише ті черці — Лаври Печерської, що були настоятелями та професорами з колегії. Студенти мали при школі деревляну церков, збудо-

^{*}) Так зве ся одна часть міста Київа над Дніпром,

вану коштом Могили, названу в честь мучеників українських св. Бориса і Гліба; до тої церкви сходили ся студенти на молитву. Кляси містилися в просторім двоповерховім будинку; а крім кляс була ще там бібліотека і бурса для бідних учеників. На удержане школи призначив Могила два свої села і оден фільварок.

Тепер вже маєш понятє, мій сину, як виглядала колегія Могилянська в Київі. Вона здобула собі славу найліпшої школи на Україні. З неї виходили такі мужі, що могли рівнати ся своїм знаєм з мужами, що покінчили „академію”.

А всьо то зробив митрополит Могила, котрий сам не був навіть дуже учений, але зрозумів вагу науки для Українців.

Сказав я, що сам Могила не був дуже вчений. З чогож ми то знаємо? З тих письм, що по нїм лишили ся. Нема їх багато: оден збірник проповідий, записки без вартости про чуда в православній церкві і одно діло богословське „Камінь”*), де він старає ся доказати, що церков православна є церквою правдивою, католицькою. Таких діл написали тод. українські письменники дуже много. Вони вели в них письменну борбу з Єзуїтами, котрі боронили церкви латинської і церковної унії Русинів з престолом Римським, що відбула ся, як я вже

*) Се діло приписують тепер иншому письменникови,

казав, в році 1596. Православні учені змагали ся проти того, щоби Українці покидали православіє (схизму), а приймали юнію і тому з великою ревностию виступили проти тих єзуїтських і уніятських учених, що унії боронили. Цілий XVII. вік вела ся тая словесна боротьба і її завдячуємо много творів богословських, котрі від грецького слова „борба” (polemos) називають ся творами „полемічними”. Отже знаменем нашого духового житя в тім часі є ведене „полеміки”. Завзятість релігійна довела до гноблення православних Українців; ті виступили з оружем в руках проти католиків і своїх рідних братів, Українців-уніятів; довгі літа ведуть ся завзяті кроваві борби; вони описані є в окремих памятниках, (літописях, хроніках, дневниках), котрі називають ся літописями козацькими. І так попри діла полемічні маємо в тім часі ще найбільше записок історичних.

XIV.

Духовні письменники XVII. і XVIII. віку.

По полудни межи четвертою а пятою годиною сидів собі Никольцьо одної днини при столику та писав українську домову вправу, що задав пан професор. Аж тут пук! пук! хтось запукав в двері. Никольцьо сказав голосно: прощу! Двері отворились і до комнати увійшов знакомий Никольцеві один молодий пан професор з чорними вусами, що до тат-

ка часто приходив і все з татком дуже живо довше розмавляв; то якісь книжки приносив і у татка лишав, то від татка брав, а Никольця все за його красне читане і писане хвалив. Никольцьо дуже любив за се того милого пана професора, тож і тепер вставши, уклонив ся йому наперед чемненько і подбіг до него з зошитом, показуючи йому свою роботу. Професор похвалив Никольця, а відтак спитав за татком. „Татка нема, відповів Никольцьо, пішли на конференцію; але прошу пана професора лишити ся трохи зі мною тутки; я скажу на память оден вершик Тараса Шевченка. „Вечір”, що я вчера вивчив ся, а пан професор мені скажуть, чи я добре виголошую”. І Никольцьо хотів вже пописуватись своїм виголошуванем на память, але нараз звернув очи на книжку з синіми окладинками, котру гість приніс з собою. Він з дитячої цікавості сейчас спитав ся: „А яку то книжку пан професор мають? може з казками і байками? прошу мені показати”, Професор усміхнув ся лагідно і сказав Никольцеві: „Ні, мій студентику, ту нема ані казок, ані байок, то наукова книжка. Я приніс її для татка і лишаю тут на татковім бюрку. Тимчасом, доки татко не прийдуть, можеш собі її читати, а потім оповіш таткови, чого ти з неї навчив ся”. Професор сказав послідні слова, усміжаючись, а Никольцьо не розумів ще, чого то він усміхає ся. Не знав хлопчик, що він навіть першого слова в тій книжці не зрозуміє, бо він ще маленький і за мало

міг ще навчитись. Його головонька ще не до того, щоби зрозуміти поважні, наукові розправи. Як професор вийшов, поцілувавши Никольця в чоло, наш хлопчина зачав поволи читати напись книжки на синій окладинці. І щож вчитав? На самій горі стояло випечатане грубими буквами слово: „Пересторога”. Став читати другі слова, але спостерігши, що нічого не розуміє, кинув читати. „Якась дивна книжка, сказав він здивований, я в своїй українській читанці всьо зрозумію. Спитаю ся татка, як прийдуть, що то за книжка дивна, а тимчасом докінчувати буду українську вправу”.

Небавом вернув Никольців татко зі школи. Синок розповів про молодого пана професора з чорними вусами і і показав його дивну книжку.

— Що то за книжка, татку що я на першій стороні таки нічого не розумію?

— То, мій Никольцю, є розправа про діло, що ним один львівський Українець в XVII. столітю „перестерігав” Українців, щоби не покидали православної віри і не приймали унії. Тому то своє діло назвав він „Пересторога”. Я тобі вже минушого разу згадував, що подібних діл написано в XVII. столітю дуже много, а писали їх що найліпші наші образовані духовні мужі. За довго і за нудно було би наводити тобі назви важніших діл полемічних, спамятай собі лишень, що їх було більше у нас, ніж всіх інших письм за цілий XVII. вік.

Та не думай собі, що наші письменники духовні писали лише полемічні письма; ні: вони писали тоді також проповіді, катехізми, „послання”, (листи з науками, поученнями, упізнаннями духовними) життя святих, роздумування про страсти (терпіня) Христові і драми з життя Христі і святих. Один з тодішніх духовних письменників, Симеон Полоцький, переклав стихами з церковної мови псалми Давидові для читання і лекшого виrozumіня світським людям, в тих часах зложено за приміром лютеранів багато пісень церковних в честь Матери Божої, Ісуса Христа і святих угодників Божих. Ті пісні церковні укладали стихами монахи. Духовні письменники займалися також побіч наук богословських і світськими науками: писали стихи про річи світські, списували історію, укладали граматики і словарі.

Тепер наведу тобі, Никольцьо, бодай кілька імен важніших письменників духовних: як будеш колись ходити до гімназії, то почувеш много більше про них.

І так в самих початках сімнайцятого століття жив Кирило Транквиліон Ставровецький, архимандрит, учений на ті часи чоловік. Але й сама наука стояла тоді ще зовсім не високо. Тепер нам смішно, коли в найповажнішій творі Ставровецкого „Зеркало Богословія” (з року 1618) читаємо, що вода дощева всякає в землю, робить собі нори аж на другий бік землі і витікає там чистенька жерелами. Нині кожда дитина в школі знає, як жерела творять ся,

а тоді дивні пояснення Ставровецкого уходили за дуже бистроумні.

Більше учений, ніж Ставровецкий був Мелетий Смотрицький. Писав по українськи і по польськи в обороні віри, складав стихи, а найбільша його заслуга в тім, що він написав граматику церковно-українського язика, котрої потім довго уживано в школах не тільки на Україні, але і в Сербії та в Москві.

Своїми „посланнями” вславив ся Іван Вишенський, родом з Судової Вишні, в Галичині, чернець з Атонської гори. Він написав близько 20 письм не дуже по вченому, але за те з жаром, великою простотою, отвертостію і щиростію. Видно в них велику любов до вітчизни і бажане, щоби Українці служили ревно Богови, бо в тім бачить для них автор заповітку щастя туземного і загробного. Другого, такого письменника, як Вишенський, простенького а щирого, в тих часах не маємо. Всі інші писали майже самі вчені богословські річи.

З між учеників Могилянської колеґії визначились своєю ученостію перед всіма Галятовський, архимандрит чернигівський, і Гізель, ректор колеґії Могилянської. Гізель крім розправ богословських написав ще одно діло історичне, де оповідає ся спершу про всесвітні події від Ноя, а потім про події на Україні аж до року 1679.

Між письменниками тодішними був також оден замітний поет, що звав ся Лазар Барано

вич, архієписком в Чернигові. Він зложив по польськи цілу книгу принагідних стихів ріжнородного змісту: є там поважні стихи про любов вітчизни і сміхотворні вершики на Жидів, Турків, желаня на імянини, уродини, о ангелах, о погоді, о сміху і т. д. всьо помішане, без найменшого ладу.

Проповіди писав тоді майже кождий важнійший письменник а життя святих списав просторе Дмитро Ростовський, митрополит в Ростові. Збірник Д. Ростовського, де ті життя святих містять ся, зве ся Четїї Мінеї.

Отсе були би найважнійші письменники духовні і їх діла з сімнайцятото і вісімнайцятото столітя. Другим разом оповім тобі ще про діла історичні і про твори драматичні з того часу, повторю тобі про давні книги законів церковних і світських, вкінци оглянемо ще раз з коротка, що я тобі доси говорив і тим закінчимо сесї наші розмови про давне українське письменство.

Розмови наші про нове письменство, що зачало ся при кінци вісімнацятото столітя, будуть для тебе, Никольцьо далеко цікавіші і більше поучаючі.

Никольцьо утішив ся обіцянкою татка і поцілував його горячо в руку, дякуючи за поучаючу розмову. Щасливий Никольцьо, що має такого татка! Але і татко також щасливий, що має такого доброго і талановитого сына, котрий з найбільшою втіхою і вдоволенем

слухає поучаючих слів свого неоціненого дорогенького татка.

ХV.

Літописці козацькі.

Минувшого разу обіцяв я тобі, Никольцьо, розказати о тих літописях, де находимо вісти про події XVII. і XVIII. віку. Літописи ті називають ся літописями козацькими, бо в них говорить ся особливо про війни, що їх вели козаки з Татарами, Турками, Поляками, Волохами і Москалями. Я би хотів відразу оповісти тобі про літописців козацьких, але щоби ти міг виробити собі ясний перегляд всіх наших письменних жерел історичних, то наперед повторимо собі дещо про наші літописи найдавніші. — Чи ти, мій сину, пригадуєш собі назву тої літописи, де є списані вісти про найдавніші події на нашій землі?

— О, я собі пригадую дуже добре, відповів жваво Никольцьо, літопись та називає ся літопись Несторова. Вона тягне ся аж до року 1116.

— Добре, а пізнійші літописи?

— Пізнійші літописи називають ся Київська і Волинсько-галицька. Київська тягне ся до року 1200, а Волинсько-Галицька до р. 1292.

— Мене дуже тішить, що ти, Никольцьо, так добре пригадуєш наші розмови. Тепер же послухай про дальші літописи. Вісти від по-

чатку української землі аж до XVI. віку містять ся в другій Київській літописи, що носить назву: „Коротка Київська Літопись”. Крім того находимо ріжнородні короткі і довші відомости про події Українців, Москалів, і Литовців в так званих літописях Поляня і України, що сягають аж до XVIII. віку. Литовці знова мають свої окремі три літописи, написані розуміє ся по українськи, де говорить ся головню про події Литовців, але також богато і про Українців. Одна з них сягає аж до половини XVI. віку. А вже про події на Україні від половини XVI. віку до кінця XVIII. говорять нам літописи козацькі.

Про козаків згадує ся при кінци XV. віку, та славними зробили ся вони доперва в другій половині XVI. і в XVII. віку. Для того доперва в XVI., а відтак в XVII. і XVIII. віку зачали літописці більше про їх діла военні писати. До наших часів дійшло близько 20 літописий козацьких, писаних мовою нашою, польською і російською. По давньому звичаю деякі з літописців зачинають від сотвореня світа і доходять аж до своїх часів. Найбільше займали їх военні часи Богдана Хмельницького, славного гетьмана Запорожців в половині XVII. віку, що потрафив цілу Україну підняти до повстаня проти панів за те, що вони гнобили нарід панщиною і переслідували їх віру. Найліпшим літописцем часів Богдана Хмельницького є Самійло Величко, помічник генерального військового писаря Запорожців, що для свого

діла „Сказаніє о войні козацкой з Поляками через Зіновія Богдана Хмельницького в осми-лїтєх точивший ся” умів використати записки, дневники, хроніки, переписки, урядові письма з рїжних рук і сторін. Тому то його діло має вартість не простенької літописи, але діла історичного, мудро обробленого, де Величко поміщував лише ті вісти що йому здавали ся певними правдивими і де він поясняє причини і наслідки поодиноких подій.

Другим, ще лїпшим ділом історичним є російська „Исторія Руссов или Малой Россіи”. Є в ній списані події українські від князя Володимира Великого, що охрестив Україну аж до другої половини XVIII. віку. Учені догадували ся, що ту історію написав Юрій Кониський, митрополит білоруський, але тепер приписують її Василеві Полетиці, українському поміщикови (дідичови).

Мушу тобі додати, що тих всіх літописий не друковано по найбільшій часті: їх переписувано лише і так ходили вони з рук до рук, доперва в першій половині нашого віку зачали їх видавати друком тай тепер деякі з них печатають ся доперва по перший раз.

XVI.

Письменство релігійно-драматичне.

Коли йно український театр загостить до Львова, ходить Никольцьо з татком на представлення. Никольцьо вже давно від татка до-

відав ся, що ті люди, котрі на сцені говорять, співають, рушають ся і танцюють, удають лише мови і діла людські, щоби ми, дивлячи ся на них, могли осудити, що межі людьми є зле, а що добре, як треба робити, а як ні. А що, як бачите, Никольців татко від довшого часу розповідав синкови лише ті давні часи, то Никольцьо, як що побачить гарного, сей-час бувало, питаєсь татка: „Чи так само було й давно у нас на Україні, чи ні?” Татко тішить ся, що його Никольцьо такий цікавий і поясняє йому, як се або те на Україні давними часами виглядало.

І тепер він запитав ся татка, чи давно на Україні були театри. Татко йому відповів, що таких театрів, які митепер маємо на Україна в давнині не знали. Аж до XVII. віку Українці не знали зовсім ніяких представлень театральних. Аж доперва в XVII. століттю переняли вони від Поляків звичай, давати кілька разів до року представлення релігійні, написані після біблїї, особливо про терпіня (страсти) Ісуса Христа. Поляки знова научили ся того від Німців, що вже дуже давно давали такі представлення в церкві перед віттарем. Потім приказали єпископи перенести ті представлення на церковний цвинтар або до шкільних будинків, тому що в церкві не могли всі люди поміститись і що в них нераз виступали такі люди, які не повинні були являться в церкві перед віттарем, приміром чорт, Юда з грішми, що за них продав Жидам Ісуса Христа і купець з милом і

т. д. З часом зачали укладати твори не лише про страсти на Різдво Христа, але також про інші події біблійні*) та про жите, діла і чуда святих**). Твори про страсти і Різдво Христа називано містеріями пасхальними, а твори з життя святих міракліями.

В Польщі писано і відогравано ті штуки особливо в школах єзуїтських, а на Україні в колегії Могілянській в Києві і по інших містах, де були висші школи. Устави шкільні вимагали, щоби кождий учитель поетики в році бодай одну штуку написав. І учителі написали їх досить, а деякі з них мають вартість. Вони писали містерії пасхальні, різдвяні, писали морали, а в кінци спробували укладати такі штуки на основі українських подій історичних. Один з учителів колегії Могілянської, Теофан Прокопович, написав історичну штуку (драму) „Володимир”, другий (Трофинович)—про побіди Хмельницького.

Всі ті штуки чи біблійні, чи історичні були дуже поважні; щоби отже забавити трохи гостей, що на представлення приходили, вплітало ся поміж поодинокі части (акти) штуки поважної смішні, веселі розмови з буденного життя. Тоді виступали на сцену актори, перебрані за селян, пастухів, Жидів, купців, козаків, панів, Москалів і показували забавні події, пр.

*) На примір: О блуднім сині, о Навуходоносорі і т. д.

***) Прим. „Алексій, чоловік Божий”, р. 1674.

як то хитрий Климко продав дурному Стецькови kota в мішку місто лисиці і т. и. Нераз в тих смішних, простеньких штуках, називаних з латинська інтермедіями або інтерлюдіями, були острі докори панам і Жидам за кривди, чинені простим панщизняним селянам. — Те саме бувало і в так званих драмах вертепних. Хлопці ходили на Різдво Христове з шопкою, що мала зображати „вертеп”, стайню, де народився Христос. Ляльки, прибрані за Жида, козака, жінку, селянина і т. д. мали представляти живих людей. Ними рушав і за них говорив хлопчина, стоячий за вертепом. В наших часах вертеп мало-що не зовсім вийшов з уживаня.

Оттакі, Никольцьо, були штуки драматичні в давній Україні: містерії з інтермедіями або ітерлюдіями і драми вертепні. Знаємо також про дві драми історичні з XVIII. віку.

Такі штуки, як тепер грають, зачали писати Українці доперва в початках нашого століття, а у нас в Галичині доперва від сорок кількох літ.

XVII.

Книги законів світських і церковних.

Ще в початках наших розмов, Никольцьо, чув ти від мене про перший збірник українських прав (законів), зладжений князем Ярославом Мудрим. Збірник той називає ся „Правда Руска”. Вона написана ще в одинай-

цятім віку, тоді, коли ще жадин інший нарід, спокревніений з Українцями, законів своїх писаних не мав. Після тої „Правди Рускої“ судили наші князі, але як наша Україна дістала ся під власть Поляків, а по части Литовців, тоді Українці мусіли підлягати законам польським і литовським. Литовці прийняли українську мову за свою і тою мовою говорили і писали литовські князі, вельможі і письменники. І так три літописи литовські написано по українськи, рівнож написано в XV. і XVI. віку книги законів литовсько-українських також по українськи.

Перший збірник законів з XV. віку називає ся „Судебник Казимира Ягайлончика“, другий з XVI. віку зве ся „Статут литовський“. Казимір Ягайлончик, великий князь литовський брав в оборону людей слабших проти могутих напасників і тому установив острі кари особливо за крадіж і розбій. „Хто украде корову, того повісити“ — так стояло в судебнику Казимира. Сей збірник законів не був великий, далеко більший був Статут литовський, змінюваний і розширюваний три рази.

Статут зладили учені правники, що вже тоді добре знали право римське. Ті учені люди уміли однак пошанувати українські права звичаєві, що від давна були в уживаню по українських громадах. Громадяни мали свій суд, званий „копа“. І от Статут литовський позволяв громадянам судити деякі справи на „копі“.

— Додам тобі ще на кінець, що деякі українські міста мали за польського панования право ні-

мецьке з міста Магдебурга і міста ті, що мали таке право, називали ся „вольними містами”. Кілька частин з того німецького Магдебурського права переведено на язик український в XVIII. столітю. — Козаки мали також свої права, але тих нема нігде списаних; були то права звичаєві, давні, громадські.

Всі ті права (закони) були установлені передовсім для справ світських, для справ церковних були права інші, переняті від Греків. Вже Володимир Великий мав надати для справ церковних „Устав” о церковних судах, а відтак служила на Україні для судів церковних так звана „Кормча книга”. Назва тої книги пішла від слова кормити, кермувати, правити кораблем, звідси і керманич корабельний називає ся кормчий. По грецьки звала ся та книга „Номоканон” (закон і правило) і її переведено вже на українське за князя Ярослава Мудрого, того самого, що казав зладити збірник світських законів, Правду Руску. Розуміє ся, що грецький Номоканон змінено в дечім для потреб церкви української. Світські люди підпадали під суд церковний тоді, як провинили ся проти устав церковних, або в справах родинних. Тим судам підпадали також і чарівниці і чарівники, знахорі, ворожбити і ті люди, що до них по раду удавали ся. Хто придержував ся поганських звичаїв, того карали після Кормчої книги.

Найдавнійшу повну Кормчу книгу зладив на Україні при кінци XIII. віку митрополит Ки-

рило II. Пізнійші є лише переписями з Кормчої книги Кирила.

— А під якими правами живуть Українці тепер? спитав ся Никольцьо.

— На Україні під російським, а в Австрії під австрійськими. Ті права основують ся на давних римських правах. Право церковне називає ся тепер правом канонічним.

Однак простий нарід і на Україні і в Галичині задержав ще доси свої права звичаєві, свій громадський суд. Він не може зрозуміти мудрих, учених прав, що йому нераз видають ся навіть несправедливі; він судить по свому так, як його природний ум йому наказує. Правні понятя простого народу зацікавлювали нераз учених сегочасних правників, вони списували їх в окремі книжки і писали про них учені розправи.

Отсим я кінчу, Никольцьо, наші розмови про староукраїнську літературу від X. до XVIII. віку. Десятий місяць вже минає, як ми від часу до часу провадимо ті розмови. І хотяй я кілька разів вже переконав ся, що ти стямив собі багато з наших розмов, то таки я хотів би на другий раз поставити тобі кілька питань, щоби ти собі міг пригадати то, що забув. Зроблю отже з тобою маленький іспит, а як іспит випаде добре, то в нагороду дістанеш від мене і від мамці щось дуже гарного на памятку.

XVIII.

Коротенький огляд цілої староукраїнської літератури від XI. до XVIII. віку.

Никольцьо вичікував нетерпеливо дня іспиту. Він знав о тім, що сегорічні розмови його з татком були всі напечатані в „Дзвінку”. Тож добув собі по послідній розмові з татком „Дзвінок” і з відтам приготував ся до іспиту.

Надійшов іспит; при іспиті були татко, мамця і старша сестричка. Татко питав не довго і дуже легонько.

— Скажи мені, мій сину, як звало ся найдавніше письмо Славян?

— Найдавніше письмо Славян звало ся руни — сміло відповів Никольцьо.

— Хто придумав нашу азбуку?

— Нашу азбуку придумав св. Кирило і від його імени зве ся азбука кирилицею.

— Як зве ся наш найдавніший пам'ятник історичний?

— Літопись Нестора, що тягне ся до р. 1116.

— Який твір з XII. віку має найбільшу вартість?

— Слово о полку Ігоревім.

— Хто і коли написав „Слово о полку Ігоревім”?

— Не знати хто, а написане оно около 1187 року.

— Який важний пам'ятник знаєш ще навести з того давного часу?

— В XI. віку казав князь Ярослав Мудрий зладити збірник прав, що називає ся „Правда Руска”.

— Коли підупала наша література?

— В початках XIII. віку по нападах Татар, що відбулись 1223 і 1240 р.

— А коли знов піднесла ся?

— Аж при кінці XVI. віку.

— Чому?

— Тоді вже знали штуку друкарську, закладано школи висші і низші, в Острозі, Львові, Вильні, Могилеві і Київі, на Україну впливає західна Европа через Польщу по Унії люблинській (1569 року), а унія церковна берестейська (1596 р.) викликає літературу полемічну. За приміром Німців лютеранів зачали вже тоді наші письменники уживати мови зближеної до мови народної, місто мертвого язика староцерковного”.

— Чи попри писану нашу давну літературу знаєш ще яку иншу?

Народні співаки складали живою мовою ріжнородні пісні і казки. Є пісні з часів козацьких. Ті останні називають ся думи.

— Де був осередок освіти в XVII. віці?

— В Київі колегія, що її заложив Петро Могила.

— Чим був Іван Федоров?

— Іван Федоров був друкарем при кінці XVI. віку.

— Де помер?

— У Львові.

— Що стало ся з друкарнею?

— Ставропигія купила.

— Яких творів маємо найбільше в XVII і XVIII. віці?

— Богословсько-полемічних.

— А побіч тих маємо багато пам'ятників історичних. Як вони зовуть ся?

— Літописи козацькі.

— Найважнійша з них?

— Самійла Величка.

— Від коли пишуть у нас драми релігійні?

— Від XVII. віку.

— Дуже добре мій синочку. І стям собі вже тепер на закінчене наших розмов сегорічних, що **першим нашим народним поетом був Українець Іван Котляревський з Полтави.** Про час, коли він жив, про него самого і про його твори розкажу тобі вже аж по Новім Році. В нагороду за твою пильність дістанеш від мене альбум (збірник портретів) заслужених Українців, що для добра свого народу потрудились. Кажучи то, татко подав синові гарну книжку з золотою написію. Ледви син мав час уцілувати батька в руку, а вже з радости заплакана мамця дала йому завинене в папір красно вишите убане народне. Мати, цілуючи його, довго не хотіла сінка від себе пустити. І старша сестричка зробила несподіванку свому братчикови: вона принесла йому вимережану краваточку, а даючи її, серде-

чно його поцілувала.

Никольцьо був сьогодні дуже щасливий; одно, що іспит випав так гарно, друге, що дізнав тільки приємностей від своїх найдорослих.

Небавом зачне ся для него нова утіха; він буде з татком провадити розмови про найновіше письменство українського народу.

По пильности і талані Никольця можна сподіватись, що з тих розмов він скористає багато. Впрочем він чимраз старший і розумніший: тепер зможе вже зрозуміти неодну річ таку, що її перед роком цілком не міг був зрозуміти.

Діточки українські, що не можуть іти за приміром Никольця, повинні собі читати пильно його розмови з татком, а навчають ся тільки, кільки і він навчив ся! А як то гарно знати рідну минувшість! Добре є читати собі красиві казки, оповідання і байки, але попри то треба читати й щось поважнішого, поучаючого. Бож правду каже народна пословиця: „Соловій баснями не ситий!” Щоби чогось навчитись, треба трохи і помучитись; треба і таке читати, що з початку видає ся навіть може і нудне! От видите, Никольцьо майже цілий рік слухав не дуже легоньких оповідань від татка, а за те кільки він навчив ся і якої радости він дочекав ся! Хоч би навіть тепер вам ніхто не дав такої нагороди, яку дістав Никольцьо, то не журіть ся тим: то, чого ви тепер навчите ся, не пропаде, а нагорода

прийде скорше чи пізнійше. Впрочім найбільшою заохотою для вас повинно бути бажане, пізнати минувшість дорогої нам вітчизни, щоби пізнавши її ліпше, полюбити її тим дужше, цілим серцем, і постановити їй собі самому трудити ся по силам для її добра.

ПРО ВАГУ ЧИТАНЯ ДЛЯ ДІТЕЙ
І МОЛОДІЖИ.

ПРО ВАГУ ЧИТАНЯ ДІТИЙ І МОЛОДІЖИ

ДІТОЧИЙ ВІК.

На діточий вік пересічний чоловік дивиться легковажно. „Ет, що там дитина — каже — дитина дитиною, дурне собі, тай годі”.

Погляд такий дуже хибний. Вік діточий важнійший, коли дивитись зі становища вихованя, як вік старшої молодіжи.

В дитинстві власне кладуться підвалини для характеру дорослого чоловіка і для його пізнійшого світогляду. Дитинство рішає якою доросла людина має бути.

Маю на гадці читане книжок.

Кожний батько й учитель повинен запам'ятати собі, що коли дитина не буде читати як найбільше книжок, то та сама дитина в молодечім віку буде читати мало, а в дорослім віку так само не багато. Колиж дитина читає багато книжок, то опісля буде любити читане і читати дуже багато ціле жите.

А хто більше читає, той більше знає, той вміє більше думати, а тим самим є більше оборотний і діяльний. Той в життю скорше собі порадить і порадить другому.

В кожній громаді, в кожній місцевості є

завсїгди кількох людей, що ведуть перед в усякій справі. Они то і до бесїди спосібнїйші, їх обходить кожда громадська справа скорше нїж других; они є перші при заснованю читальнї, крамниці, чи якогоб не було товариства, при кождїй справі.

І повстає питане, — Чомуж сї люди живїйші і охотнїйші до всього, нїж другї?

Пригляньтесь близше до сих людей, розпитаєте їх, а довідаєте ся майже завсїгди, що — сї люди будучи дїтьми читали дуже багато. Оден позичав книжок в учителя, другий в священика, третій брав книжки з читальнї, четвертий мав книжки в дома, або позичав від якогось чоловіка. І то майже всюда таке довідаєтесь. — Але не знайдете майже чоловіка, який змалку читав дуже багато, а потім збайдужїв до читаня і до інтересованя ся житєвими справами. Сього не знайдете.

Бачите отже, які овочї видає в пізнїйшїм віку читане з дїточого віку. Хто читав дитиною багато, той буває ціле жите проворний, дїяльний, живий, думаючий.

Гляньте на студентів висших шкіл. Ученики, які в дитинствї багато читали, або в додатку сходили ся з читаючими людьми, — є завсїгди багато спосібнїйшими, живїйшими; они власне беруть ся до поважнїйших питань і справ нїж ті, які крім шкільних підручників не читали нічого.

На кождім кроці зауважите, що в людей, які в дитинствї не читали, мозок і розум сла-

бше розвинений, їм тяжше думати, тяжше щобудь зрозуміти.

Дехто скаже: Та що з того, що дитиною хтось читав байки, оповідання, історійки, вірші — чи то в них є тільки мудрости, щоби аж в старшім віці се відбивало ся.

Я скажу — так! Дитині не можна давати фільозофії, єї треба показати найперше світ. А повісти й оповідання, се світ. Дитина читаючи їх, бачить в них ріжних людей, — добрих, злих, розумних, дурних, ріжні події, всякі випадки, краї, ріки, гори, степи. Се те саме, що она би подорожувала по світі. Она все бачить своєю уявою і думає, що добре, що ні, що гарне, що погане; думає якби то она в подібнім випадку зробила. В неї тогди вже повстає бажанє щось робити, до чогось стреміти. Она вже вчить ся думати, она тоді вже ставить перед себе неодно питанє і старає ся його розвязати.

Коли дитині не дамо подостатком поживи, то она виросте на мізерну, слабо розвинену людину. А розум також росте, отже потребує духової поживи. Коли єї не дасьте, то виросте нерозвинений, слабосилий, немічний. А пізнійше вже й фільозофія не зробить його таким бистрим і сильним, яким бувби, колиб був вповні розвинув ся. Все буде недомагати.

Тимто і студенти висших шкіл, що крім шкільних книжок нічого більше не читали, бу-

вають ограничені, мало діяльні, замикають ся в тіснім гуртку таких як самі, а справами народними, справами громадськими не інтересують ся і між громаду не ходять.

Коли дитина багато читає, то здобуває такі річи: перше — познакомляє ся з широким світом, розширяє свій світогляд і вчить ся думати; друге — **набирає скорости в читаню, що є дуже важне**; третє, познакомляє ся з новим засобом слів, з новими думками й поняттями, яких дуже часто не розуміють старші неписьменні, або мало письменні люди.

Про скорість в читаню скажу окремо, що се велика штука і хто її вповні опанував, той здобув дуже багато. Кілько то старших людей не читає багато лише тому, що не вміє скоро читати, а хто поволи читає, той за короткий час не багато прочитає.

Дитячий вік найліпше надає ся до читаня ще й через те, що в дїтий є нераз дуже велика жадоба читаня. Дитина читала би нераз день і ніч і всю увагу посвячує книжці.

Майже всі діти на фармах літом більше чи менше мусять пасти худобу. І чомуб то ся дитина мала нудитись дармо коло худоби, коли маючи книжку дитина перевела би час радо і навчилаб ся багато. Страчений час коло худоби був би для неї великою школою.

І в місті не багато инакше. Замість виганяти, або пускати дїтий на вулицю, де они пе-

вно не навчать ся нічого доброго, можна і треба би повздержувати дітей в хаті і заставляти до читаня. Книжка дає більше ріжнородности, більше цікавого і більше користного, ніж вулиця. Треба з дому робити школу.

СТАРША МОЛОДІЖ.

Коли очитана дитина приходить до старшого віку, то приносить сюда великий засіб всякого знаня, не згадуючи вже про скорість в читаню, що само є великою наукою. Она приносить сюда широкий світогляд, буйну фантазію й охоту до читаня слідження.

Інакше з тими, що в дитинстві не читали нічого. В круг молодіжи они входять темні, загулюкані і дуже часто приносять погані привички, які в молодечім віці розвивають дальше. Се дуже часто простаки, неспосібні до нічого кращого, ні розумного.

Вік молодечий не на те, щоби в нім привикати до читаня. Сей вік має вдатку свої відемні сторони. Молодіж більше працює і на читане має менше часу, се одно, а друге, — молодіж захоплює ся чим другим, що відриває її від читаня. Хлопці интересують ся дівчатами, дівчата хлопцями — се природне. Завязують ся отже знакомства, а за тим йдуть забави, танці, або звичайні молодечі сходи. Се все відриває молодіж від читаня — відриває вчасти навіть того, хто дитиною читав багато. А щож доперва говорити про інших. Навіть студен-

тів шкіл се відриває від науки до певної міри.

Тому то хто приходить до молодечого віку з меншими засобами книжного світогляду, не маючи хоч діточих поглядів і засад, той опісля має дуже мало контролі над собою. Він є цілковитою жертвою молодечих опяняючих почувань.

Сей стан з часом переходить, се правда, людина стає поважнійша, тверезійша, але за сим приходять клопоти родинного життя, отже знов тяжко читати, вчитись і здобувати те, що треба було здобути в дитиньстві. Друга річ, коли чоловік з дитиньства читав багато; такий опісля читає також, бо він розумієсь на читанню, привик до него, вміє скоро читати, отже не мусить сліпати над словом; дальше поза тим він бере участь в усяких громадських і народних справах, а се також вчаси заслуга читаня з дитиньства. Те саме і дальше гонить його до читаня.

ЗАКІНЧЕНЄ.

За довго розвів ся я над сею справою, однакж се справа такої ваги, що треба би про ню говорити і писати як найбільше. Ми не розуміємо ваги читаня і тому легковажимо його, а опісля нарікаємо, що старші люди байдужні до книжки і часописи, що не дбають про свої справи. Не посіяно — отже нема що збирати, ніщо більше.

Ся справа повинна бути в кожній хвили

перед очима родичів, учителів, читалень і всяких товариств, що мають в себе бібліотеки. Хочемо мати розумних і діяльних старших, — виховуймо дітей!

Памятаймо, що який матеріял вложимо в голову і серце дитини змалку, — які думки, які погляди, які засади; який смак і до чого в неї виробимо, до чого пошану в ній розбудимо, се ляже в основу її цілого життя. Анї пізнійші впливи, ні клопоти не знищать вже того, що набуто в діточім віку.

Як найбільше книжок для дітей, гарних книжок — се одна з перших потреб і перших задач родичий і всіх, хто може сю потребу задоволити. Виданий на книжки гріш не пропаде. Очитані діти будуть добрими помічниками своїм родичам і їх потіхою на старість; далше будуть добрими громадянами і першими діячами в усяких справах. А сеж варта гроший виданих на книжки.

В. К. Тернопільський.

ЧИТАЙТЕ!

ЧИТАЙТЕ!

УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС

найбільшу українську часопись в Канаді, яка виходить що тижня на 16 ст. Український Голос коштує на рік 2 долляри.

Український Голос подає найбільше вістей з України, дописий з життя Українців в Канаді і ріжних вістей з цілого світа.

В Українськїм Голосї знайдете наукові статї розвідки, оповіданя і ріжну всячину.

Запренумерувавши собі Український Голос, будете мали в нїм найліпшого приятеля, з яким ніколи не розстанетесь.

Передплачуйте отже Український Голос і заохочуйте других до передплати сеї часописї. Нехай не буде ані одной української хати в Канаді, в котрій не знаходив би ся Український Голос!

ПЕРЕДПЛАТУ ПОСИЛАЙТЕ НА АДРЕСУ:

Ukrainian Voice

Box 3626,

Winnipeg, Man

В У. Голосї дістнете всякі книжки— жадайте катальога, який висилаємо ДАРОМ.